

El latifundi andalús en el pensament social agrari: de la revolució burgesa al regeneracionisme

per Eduardo Sevilla Guzmán, Manuel González
de Molina i Karl Heisel

1. Sobre el context teòric

La natura de la teoria social, i la seva dimensió històrica com a element central, ha fet que diversos autors en caracteritzessin la dinàmica de canvi en camps restringits del seu àmbit global.¹ En aquestes pàgines pretenem desenvolupar, tan breument com puguem, el marc general en què, segons la nostra opinió, s'ha d'inscriure qualsevol anàlisi d'un concepte en la seva evolució dins el pensament social, en aquest cas el latifundisme.

El nostre enfocament ha de tenir un caire interdisciplinari, no sols perquè el latifundisme ha estat estudiat fins ara des de molt diverses disciplines socials, sinó sobretot perquè defensem (com a posició intel·lectual i com a necessitat per estudiar la realitat) la unificació de criteris interdisciplinaris en el procés d'acu-

1. Així, per a la sociologia, SALVADOR GINER, *El progreso de la conciencia sociológica* (Barcelona 1974), o, amb un enfocament diferent i amb una visió no tan ambiciosa, ROBERT A. NISBET, *The Sociological Tradition* (Nova York 1966) (n'hi ha versió castellana: *La formación del pensamiento sociológico* [Buenos Aires 1969]). Per a la geografia, *vid.* David HARVY, *The Sociological Justice of the City* (Londres 1973) (n'hi ha versió castellana: *Urbanismo y desigualdad social* [Mèxic 1977]). En el terreny espanyol es pot consultar Horacio CAPEL, *Filosofía y ciencia en la geografía contemporánea* (Barcelona 1981), i Manuel SÁENZ LORITE, *Esquema de evolución de la geografía clásica a la geografía de la percepción*, «Paralelo 37. Revista de Estudios Geográficos», núm. 2 (1978), ps. 15-33. Per a l'antropologia *vid.* MARVIN HARRIS, *The Rise of Anthropological Theory* (Londres 1969) (n'hi ha versió castellana: *El desarrollo de la teoría antropológica* [Madrid 1979]); el treball, inacabat, d'Angel PALERM, *Historia de la etnografía* (Mèxic 1974-77), en tres volums; o, d'una manera molt més esquemàtica i només insinuant el marc teòric, Isidoro MORENO, *Cultura y modos de producción. Una visión de la antropología desde el materialismo histórico* (Madrid 1978). Fa poc han estat publicats diversos treballs que intenten aplicar el mètode d'anàlisi de GINER a la sociologia rural, o, d'una manera més àmplia, el pensament social agrari (*vid.* E. SEVILLA GUZMÁN, *Aproximació a l'actual pensament sociològic agrari*, «Estudis d'Història Agrària», núm. 4 [1983], ps. 37-60, o, més àmpliament, HOWARD NEWY i E. SEVILLA GUZMÁN, *Introducción a la sociología rural* [Madrid 1983], ps. 133-165, i Eduardo i José Luis SEVILLA GUZMÁN, *La tradición sociológica de la vida rural: una larga marcha hacia el funcionalismo*, dins *Sobre agricultores y campesinos* [Madrid 1984], ps. 41-107, i Salvador GINER i Eduardo SEVILLA GUZMÁN, *The Demise of the Peasant: some Reflections on Ideological Inroads into Social Theory*, «Sociologia ruralis», vol. xx, núm. 1/2 [1980], ps. 13-27).

mulació de coneixements que permeti d'accedir a una visió global necessària dels fenòmens socials.

En un treball que ja es considera clàssic dintre la filosofia de la ciència, Kuhn² atribueix un caire evolutiu al pensament científic basat en els canvis de paradigmes. En el desenvolupament històric de la ciència les aportacions objectives dels investigadors passen per un procés d'acceptació per part de la comunitat científica a la qual pertanyen fins que arriba a ser considerat com una realització científica reconeguda universalment que durant un període de temps determinat proporciona models i solucions que generalment són acceptats per aquesta comunitat. La revolució científica va tenir lloc quan aquestes construccions teòriques van entrar en crisi com a conseqüència de ser substituïdes per unes altres, les quals, amb un poder explicatiu més gran, analitzen el mateix fenomen. Aquest procés no té un desenvolupament lineal, sinó que, al contrari, durant un quant temps coexisteixen diversos paradigmes fins que el paradigma hegemònic entra en crisi i és substituït per un de nou que sorgeix després d'una fase de ruptura.

Aleshores un paradigma ve a ser un conjunt de conceptes, de categories, de relacions i de mètodes que generalment són acceptats per una comunitat científica en un moment donat. És una cosa molt semblant al que S. Giner anomena «estructures latents del pensament sociològic», a les quals atribueix aquestes característiques: *a)* són formes de la consciència sociològica del món; *b)* tenen una lògica pròpia de transformació; *c)* coexisteixen conflictivament; *d)* el seu conflicte teòric comporta una tendència cap a la polarització; *e)* això darrer tendeix a crear estructures latents hegemòniques; *f)* la formació i la dissolució d'hegemonies teòriques és un element essencial del progrés sociològic.³

Giner introdueix, sobre els paradigmes de Kuhn, la idea de la «polarització». David Harvey va més lluny en aquesta direcció quan es pregunta el perquè d'aquest fenomen. A la crítica que fa de Kuhn observa que aquest no respon a la qüestió de la manera com és acceptat un nou paradigma. «Kuhn suggereix que és un acte de fe. Aparentment aquest acte de fe es basa en la creença que el nou sistema permetrà ampliar la manipulació i el control de certs aspectes de la natura... que són importants per a l'activitat i la vida quotidianes en un moment determinat de la història.» Mentre que Kuhn es manté en un pla d'abstracció del coneixement científic, Harvey ens proposa la connexió estreta entre la teoria sociològica i la pràctica social: així, doncs, la ciència es revoluciona en interès concret de l'home.

Però «"l'interès de l'home" té diverses interpretacions que es desprenen del sector de la societat des del qual es pensa». A Occident, i fins fa molt poc temps, la ciència ha estat un terreny reservat a la classe mitjana i és natural esperar que les elaboracions científiques tendixin a desenvolupar els interessos concrets del sector social que els patrocina «per mitjà dels mecenatges i de les beques d'investigació en benefici dels interessos específics dels qui tenen el control dels mitjans de producció. La coalició de la indústria i del govern dirigeix fonamen-

2. THOMAS S. KUHN, *The Structure of Scientific Revolution* (University of Chicago Press 1962) (n'hi ha traducció castellana al Fondo de Cultura Económica).

3. S. GINER, *El progreso de la conciencia sociológica* (Barcelona 1974), p. 9.

talment l'activitat científica... i no pas en benefici dels interessos de la societat en conjunt».⁴

Harvey exposa, doncs, la raó fonamental de la polarització sociològica de la qual partim nosaltres: els interessos mateix de classe dels investigadors, la seva opció subjectiva ideològica.

Així doncs, el procés d'acumulació teòrica, que produeix l'avenç de la ciència, no es pot entendre fora dels marcs socials concrets en què té lloc. L'activitat de la ciència social inclou factors com ara conjuntura històrica, el context intel·lectual i la praxi social i política dels qui la produeixen. Tot això constitueix un fenomen social que cal tenir en compte a l'hora de fer servir el cabal teòric d'altres autors, perquè les seves conceptualitzacions tenen una colla d'assumpcions i valors sense els quals no és possible l'avenç explicatiu de la ciència social. Com a conseqüència de tot això la teoria social no és només un conjunt de models i de solucions per mitjà dels quals es pretén interpretar i explicar la vida social. Es també, i principalment, una manera d'apropar-se a la realitat per estudiar-la i transformar-la.⁵

També hi ha uns altres elements subjectius que actuen sobre el científic social i influeixen en la seva polarització. Així, Znanięcki parla del «coeficient existencial».⁶ Segons aquest autor, el desenvolupament del pensament i de la teoria social ha seguit una línia profundament influïda per la mena de problemes que han cridat l'atenció dels científics socials i els han preocupat dins del seu context històric, el moment polític, social i econòmic en què han viscut. Tant els problemes com els conceptes i les solucions que avui integren la teoria social són producte, en part, d'aquest component subjectiu dels investigadors.

El desenvolupament històric del pensament social ha mostrat que hi havia una continuïtat en què alguns autors es basen en els descobriments d'altres, els critiquen, els accepten, els amplien, els actualitzen. Es pot parlar, doncs, de l'existència d'un conjunt subjacent d'elements conceptuals i de proposicions teòriques admesos generalment; partint d'aquesta acceptació de l'existència de *paradigmes* (o estructures latents) la definirem com *aquella estructura teòrica en què es barregen problemes vinculats, d'una banda, al conjunt de valors i assumpcions que els autors han introduït en la praxi social i política de la seva vida i, de l'altra, al tipus de selecció i de condicionaments del que hem anomenat coeficient existencial, amb conceptes i proposicions teòrics comuns també a un grup d'autors de generacions successives les aportacions dels quals tenen un grau de continuïtat elevat.*

L'aparició d'un nou paradigma no significa pas, com en les ciències naturals, que s'anulli el paradigma existent; al contrari, «cada paradigma resol problemes diferents, respon a un grup diferent de preguntes i decidir-se per l'un o per l'altre ha d'estar basat en criteris extracientífics».⁷

4. David HARVEY, *Urbanismo y desigualdad social* (Madrid 1979) (1a. edició: Londres 1973), ps. 126-127.

5. Àngel PALERM, *Modos de producció* (Mèxic 1976), ps. 203 i ss.

6. Florian ZNANIĘCKI, *The Method of Sociology* (1934) (Nova York 1968), ps. 39-43.

7. Horacio CAPEL, *Filosofia y ciencia en la geografía contemporánea* (Barcelona 1981), p. 253.

Una anàlisi de l'estat actual de la teoria social permet de detectar clarament que hi ha dos enfocaments teòrics principals que anomenem el paradigma liberal i el paradigma conflicтивista.

a) *El paradigma liberal.* Aquest paradigma constitueix avui l'estructura hegemònica del pensament social (tot i que està molt qüestionada i cada cop és més incapaç d'explicar, partint dels pressupostos bàsics, uns fenòmens actuals que no es poden ignorar més). Segurament és això, el fet de ser hegemònic, el que explica que sigui considerat hereu dels «pares» de la sociologia,⁸ com fa Salvador Giner, quan els principis que aquests van establir podrien ser reclamats també com a seus, o si més no en la mateixa proporció, per l'altre paradigma oponent.

Aquesta generació trenca amb la tradició positivista quan reconeix que la comprensió del component subjectiu de qualsevol comportament social és imprescindible per a la ciència social, que no s'ha de reduir, ni pot fer-ho, a la simple observació i classificació dels aspectes observables empíricament dels fenòmens socials. De la tradició positivista n'agafen els aspectes metodològics —perquè l'observació empírica continua sent el material imprescindible per a qualsevol verificació teòrica— i la idea que qualsevol acció social, tot i ser un producte de la intencionalitat dels autors, a través de la institucionalització de normes i de papers socials que els subjectes interioritzen per mitjà del procés de socialització.

També trenquen amb la tradició evolucionista quan neguen que l'evolució de la humanitat sigui necessàriament una evolució cap al progrés, el perfeccionament de la societat: la societat avança cap a formes diferents i més complexes d'organització social, tot i que això no vulgui dir que aquesta evolució es faci cap a formes d'organització més perfectes. La noció entorn de la qual ha de girar qualsevol construcció teòrica és la noció d'acció social; la societat és el producte de les accions dels seus membres. Inicialment, el fet de considerar l'acció social, econòmica i política com a categoria central de la ciència social no estava connectada amb el problema de l'ordre social. Weber i Pareto van estar preocupats especialment per la distinció entre acció racional i acció irracional. Però tots dos fan referència al fet com l'acció social, per mitjà d'un sistema d'interaccions i de relacions, possibilita l'existència de l'organització de la societat.⁹

Més tard autors com Vidal de la Blanche, Franz Boas, Elliot Smit i W. M. R. Rives van aplicar els nous principis als diversos camps de les ciències socials i van aconseguir per primer cop un camp de pressupòsits teòrics interdisciplinaris que van comportar una revolució dintre les ciències socials i en el terreny de cada disciplina en particular. Aquestes línies teòriques generals es fonamentaven

8. Giner sembla que vulgui incloure en aquesta categoria la «primera generació» de sociòlegs, que ell anomena «generació fundadora de la sociologia contemporània». Aquesta postura es desprèn de la mateixa estructura del discurs on els insereix (cf. Salvador GINER, *El progreso, op. cit.*, p. 61 i *passim*).

9. Cf. Max WEBER, *The Social Theory of Social Economic Organization* (Nova York 1964), i Vilfredo PARETO, *A Treatise on General Sociology* (Nova York 1935).

en la idea d'ordre social i d'equilibri com a expressió de l'estabilitat d'aquest ordre.¹⁰

La generació següent de científics socials, que van treballar sobretot en el decenni dels anys trenta, va ser la que va presentar una formulació precisa de la teoria social per a l'ordre conservador dominant. Aquesta versió sociològica del paradigma liberal és la que rep el nom de funcionalisme.

Talcott Parsons va ser qui, després d'estudiar les obres dels «pares sociològics» (Weber, Pareto, Marshall, Durkheim sobretot), va posar les bases d'aquest sistema, en què a poc a poc va anar prevalent el predomini de la pretensió racional-objectiva sobre la faceta subjectiva (que havia estat una de les reivindicacions revolucionàries de la «primera generació» de sociòlegs). Aquesta formulació, a mesura que es va anar concretant, va anar perdent flexibilitat. Així, quan calia contestar la pregunta de com és possible l'ordre social tot i que els actors segueixin les seves pròpies intencions, Parsons va arribar a la conclusió que tot sistema social ha de complir i satisfer unes funcions determinades per poder subsistir en un entorn de recursos escassos. A causa d'això, tot sistema social desenvolupa mecanismes per mitjà dels quals aconsegueix que els seus membres orientin les accions per contribuir a satisfer les necessitats del sistema social. El sistema social institucionalitza els papers, sanciona els valors i les activitats que li són útils i reprimeix els que no ho són. La cultura, que els actors interioritzen per mitjà de la socialització, aconsegueix aquest requisit.¹¹

Aquesta institucionalització dels papers és el que ell anomena estructura social, que desenvolupa els mecanismes propis d'«orientació normativa» de l'acció social perquè els actors contribueixin, per mitjà de la satisfacció de les pròpies necessitats, a mantenir l'estructura. Segons aquesta teoria, allò que és útil i funcional per al sistema és útil i funcional per a qualsevol subsistema que contingui, inclosos els individus, i aquesta congruència s'expressa en un sistema consensual de valors del qual participen tots els actors. Entorn d'aquests conceptes bàsics se n'han desenvolupat uns altres, com ara rol, *status*, estratificació social, grup primari, motivació i uns quants més, que en conjunt formen la trama teòrica del funcionalisme.

Salvador Giner no estableix distincions entre funcionalisme i estructuralisme. Els punts clau que va elaborar Parsons van ser desenvolupats després i es van aplicar a altres camps sociològics, antropològics, lingüístics, ecologistes, etc. Tot aquest corpus teòric tan ampli ell l'unifica amb el nom d'estructuralisme, perquè se centra en l'anàlisi específica de l'estructura de la comunitat social que, segons paraules de l'antropòleg Malinowski, es defineix com «una solució unificada que dona satisfacció a la diversitat de les necessitats biològiques bàsiques dels individus que integren una collectivitat, i aquesta solució té un caire essencialment solidari».¹² El radicalisme màxim d'aquesta postura l'expressa Rad-

10. Cf. Àngel PALERM, *Antropología y marxismo* (Mèxic 1980) i *Historia de la etnografía*, op. cit.; Isidro MORENO, *Cultura y modos*, op. cit., Horacio CAPEL, *Filosofía y ciencia*, op. cit.

11. Talcott PARSONS, *La estructura de la acción social* (Madrid 1968), 2n. vol. (1937).

12. B. MALINOWSKI, *A Scientific Theorie of culture* (1974). Citat per Salvador GINER a *El Progreso*, op. cit., p. 127.

cliffe-Brown, segons el qual l'estructura és la font principal i única de qualsevol causació social.

A més de l'enfocament funcionalista i de l'estructural, que hem considerat fins ara, segons Giner avui hi ha diversos corrents neoestructuralistes que es poden integrar clarament dins el paradigma hegemònic i que van des de l'antropològic de Claude Lévi-Strauss, l'anahistoricista de Michel Foucault, el psicologisme de Jacques Lacan fins a la versió estructuralista del marxisme de Louis Althusser. Com ja hem avançat, la nostra interpretació en aquest respecte és d'una discrepància radical, perquè per a nosaltres el concepte de paradigma inclou la praxi intel·lectual i política.

b) *El paradigma conflictivista.* Paralela en el temps al desenvolupament del paradigma liberal, amb la seva màxima expressió en l'estructural-funcionalisme, emergeix una altra estructura teòrica latent preocupada per problemes diferents, i per resoldre'ls proposa una protecció teòrica radicalment diferent de l'anterior. Es tracta del que es podria definir, d'una manera força genèrica, com el *paradigma conflictivista*.

El conflictivisme arrela i creix sobre el pilar bàsic de l'obra de Karl Marx, que diversos autors han desenvolupat, han completat i en diversos casos han transformat substancialment. Al contrari del paradigma anterior, el conflictivisme es desenvolupa sobre una concepció evolucionista de la societat. La seva preocupació fonamental és el canvi social, i per explicar-lo elabora diverses teories. Així doncs, se centra en aquelles categories analítiques que poden mostrar el canvi.¹³

En la seva versió més radical, el marxisme, aquest paradigma es desenvolupa entorn del concepte de relacions de producció, formes o modes de producció amb el seu correlat en les formacions socials, la classe social, la consciència de classe i l'alienació. Però aquest corrent del conflictivisme, que de fet n'és el punt teòric de partença, va arribar a tenir —en la seva projecció com a ideologia i no pas com a construcció científica—, a conseqüència del llegat de la filosofia idealista (nosaltres diríem fins i tot de la religió), una postura *deforme* vinculada a una mena de matrimoni sagrat entre la teoria i la pràctica que l'elevava a una categoria científica suprema: el «marxisme» com a ciència única i veritable. Aquest fet, juntament amb el de la seva instrumentalització política per part de la forma despòtica que va prendre el sistema polític de la Unió Soviètica amb el stalinisme, en van bloquejar la capacitat analítica per explicar fenòmens com ara l'imperialisme, l'estat i el nacionalisme, entre altres.¹⁴

Una altra conseqüència d'això que hem dit va ser també la falsificació dogmàtica per què va passar el marxisme durant uns quants decennis reduint el procés històric a la successió ineluctable de cinc etapes —els cinc tipus fonamentals de producció segons Stalin—, el comunisme primitiu i els modes de producció esclavista, feudal, capitalista i socialista. Tot això va provocar no sols

13. Àngel PALERM, *Antropología, op. cit., passim*, i sobretot el seu volum d'*Historia de la etnología*, dedicat als evolucionistes ja assenyalada abans.

14. Leszce KOLAKOWSKI, *Las principales corrientes del marxismo* (Madrid 1980, el primer volum; després els va completar tots tres).

una diferenciació de corrents de pensament marxista, sinó també la diferenciació necessària entre pensament marxista —l'específic de Marx i Engels— i pensament marxista, com a acumulació teòrica d'altres autors sobre les aportacions de Marx. Així, podem concloure que en el conflictivisme, al costat de diversos corrents marxistes, n'hi ha uns altres que, juntament amb Marx, arrelen en el pensament dels clàssics de la sociologia. Tal com hem fet quan hem considerat el *paradigma liberal*, ara presentarem —un altre cop de manera esquemàtica a causa de les limitacions que ens imposa la natura d'aquests papers— diversos corrents teòrics del *paradigma conflictivista*. Entre les primeres, és a dir, específicament marxistes, en presentarem una de caire fonamentalment econòmic basada en la continuïtat de l'obra de Marx per part de Luxemburg, Txaiànov, Kula, Polanyi i Preovagensky entorn de la *teoria dels modes de producció*.¹⁵

Aquesta concepció teòrica del procés històric sorgeix del pròleg «perdut» que Marx va fer a la seva *Crítica de l'economia política* i suposa que al llarg de la història coexisteixen diverses formes d'organització sòcio-econòmica articulades entorn d'una que és hegemònica que mediatitza l'existència de les altres però que no les anul·la. El buit teòric d'aquest esquema, com a conseqüència del moment històric en què va ser escrit, va ser omplert per diversos autors. Aquest és el cas de Rosa Luxemburg quan analitza l'imperialisme, el sistema colonial i la seva articulació dins el quadre específic del capitalisme com a mode dominant. Les crítiques, certes, de Luxemburg contra les pràctiques del bolxevisme i la seva ruptura amarga amb la socialdemocràcia van motivar una mena de conspiració del silenci sobre la seva obra, d'una importància excepcional. Txaiànov (víctima de la repressió stalinista) va contribuir a l'esquema teòric dels modes de producció analitzant la natura de l'economia pagesa i la seva articulació en el sistema capitalista. Witold Kula va establir les bases per entendre la natura econòmica del mode de producció feudal, i Karl Polanyi, centrant-se també en l'anàlisi de les societats pre-capitalistes, va mostrar la complexitat i la varietat d'aquelles economies que havien funcionat sense haver de recórrer al sistema de mercat. Finalment, V. Preobagensky —una altra víctima del despotisme modern stalinista— ha analitzat el conjunt de circumstàncies teòriques que van configurar l'especificitat del «mode de producció» del socialisme real. Aquestes aportacions a la teoria dels modes de producció han tingut una continuïtat teòrica important, sobretot en les anàlisis sobre la pagesia.¹⁶

També dins del conflictivisme i basats en l'acumulació teòrica anterior han aparegut els corrents de l'evolucionisme multilíneal o *materialisme cultural* (dintre de l'antropologia vinculat a Steward); el neomarxisme dels esquemes *centre-perifèria i del desenvolupament desigual* (inscrivible en l'economia); la *geografia radical* (entorn de David Harvey), com també altres corrents atribuïbles a les diverses ciències socials.¹⁷

Segons el conflictivisme, l'ordre social no és una expressió del consens col·lectiu, sinó el resultat dels modes de dominació d'unes classes sobre unes altres,

15. Àngel PALERM, *Modos de producción y formaciones socioeconómicas* (Mèxic 1976).

16. *Ibid.*

17. Cf. els treballs de M. HARRIS, Isidoro MORENO, SÁENZ LORITE i David HARVEY recsenyats a la nota 1.

i per això les primeres generen diverses classes d'estructures culturals i polítiques que miren d'imposar com a forma de consens col·lectiu que enfosqueixin els interessos reals de les classes dominades. Juntament amb això, com un element essencial per al conflicтивisme, hi ha el canvi permanent a què està sotmesa la societat, com a expressió de la lluita de classes que genera, entre altres factors, la relació de producció i el desenvolupament de les forces productives en un moment històric determinat.

2. Una consideració breu sobre el latifundi en el pensament social agrari

El fet que ja l'hàgim estudiat més detalladament en un altre lloc¹⁸ ens exigeix de caracteritzar ara el paradigma liberal i el conflicтивista en la parcel·la agrària del pensament social. La sociologia de la vida rural o sociologia rural institucionalitzada,¹⁹ d'una banda, i els estudis sobre la pagesia,²⁰ d'una altra, constitueixen, respectivament, els dos corrents teòrics centrals de cada un d'aquests paradigmes.

Respecte al pensament liberal agrari cal recordar que després de la seva gènesi europea vinculada amb els moviments il·lustrats²¹ va cristallitzar als Estats Units amb els estudis esmentats sobre la vida rural americana partint d'una fase de *reformisme social* en què clergues i educadors estudiaven els problemes socials del camp en plena etapa de desorganització de les comunitats rurals sota l'impacte del procés violent d'acumulació de capital.

La realitat social amb què es van enfrontar aquests mig missioners mig sociòlegs no podia pas mostrar amb més evidència el latifundisme com a problema. En efecte, com que no es va fer una confiscació i una redistribució de la terra després del conflicte civil americà, l'estructura de la propietat del sud va quedar inalterada. Per això l'antic sistema de plantacions es va haver d'adaptar a noves formes d'explotació sobre la força de treball agrícola. Els latifundis tant de parceria com de treball assalariat dels nous pagesos negres lliures només són descrits amb una mirada piadosa per part d'aquells primers sociòlegs rurals.²² Fins als anys trenta, en què s'acaba l'etapa clerical, ni el latifundisme ni qualsevol altre element de l'estructura agrària és vist amb un mínim intent de teorització. Els treballs de Pitirim A. Sorokin són un intent fallit d'introduir la rica tradició europea dels estudis camperols; amb aquests s'obre una nova fase.

18. E. SEVILLA GUZMÁN, *Aproximació a l'actual pensament sociològic agrari*, op. cit., ps. 37-60.

19. A *La tradición sociológica de la vida rural: una larga marcha hacia el funcionalismo*, dins E. SEVILLA GUZMÁN (ed.), *Sobre agricultores y campesinos* (Madrid 1984), ps. 39-107, analitzem l'evolució de l'estructura central del pensament liberal agrari.

20. E. SEVILLA GUZMÁN, *Una breve incursión por «la otra sociología rural»*, dins Howard NEWBY i E. SEVILLA, *Introducción a la sociología rural* (Madrid 1983), ps. 137-165.

21. Cf. Marvin HARRIS, *The Rise of the Anthropological Theory*, op. cit., ps. 8-52.

22. A la primera classificació de John M. GILLETTE (*Constructive Rural Sociology* [Nova York 1919; la primera edició és del 1913]) surt una tipologia de les comunitats rurals americanes (que s'ha anat repetint amb una similitud monòtona a tots els manuals de sociologia rural americans fins avui) en què apareixen les comunitats conreadores de cotó (ps. 51-53) com un dels «tipus d'agricultura pura».

Una fase en què tampoc no es caracteritza amb un mínim enfocament analític el problema latifundista a través d'una producció en el si d'aquesta tradició intel·lectual. L'atenció se centra en l'enfrontament camp-ciutat com a extrems d'una agregació de situacions.²³ La teoria del *continuum rural-urbà* és pràcticament l'únic mecanisme conceptual amb què es vol explicar la realitat social agrària. Sota el seu impuls es va arribar a una altra etapa que, iniciada el 1950 amb l'obra de C. P. Loomis, constitueix un estadi en què es desenvolupen aquelles qüestions en les quals els esquemes funcionalistes permeten, com a sistemes parcials, una aportació més rellevant; és el cas de la teoria de la comunicació agrària, la difusió d'innovacions i la transmissió tecnològica en general. Sorgeix així una branca *extensionista o de la comunicació agrària aplicada al desenvolupament rural* que s'ha mostrat com la més fructífera d'aquesta tradició intel·lectual. Però quan es vol aplicar aquestes eines conceptuals als països que són en camí de desenvolupament els resultats són molt diferents dels que s'obtenen si apliquem aquestes troballes a les seves societats rurals. Les incursions teòriques de l'antropologia en aquest corrent del pensament social al llarg de la seva evolució no en comporten, tot i que aquella ha assolit una quantitat de teoria molt superior, una renovació. En efecte, ni els *estudis de comunitats rurals de la vida rural*, primer, ni els *estudis sociològics de modernització*, més tard, s'han anat enriquint amb la teoria antropològica quan els sociòlegs rurals en fan servir algunes construccions teòriques en les seves anàlisis.²⁴

S'ha dit que un dels problemes centrals de la sociologia rural americana és el seu «parroquianisme», fent referència a l'estretor i a la visió limitada dels problemes, derivada en gran part del fet que als Estats Units la majoria dels sociòlegs rurals se solen localitzar a les Land Grant Universities i als State Agricultural Experimental Stations. El fet que cada institució d'aquestes «rebi una part substancial de diners» del seu mateix estat representa una influència molt localitzada i parroquianista sobre la sociologia rural com a conseqüència de la identificació de les Land Grant Universities amb l'estat i la necessitat de donar més prioritat als problemes específics de cada estat.²⁵ Aquest és sens dubte el mecanisme del control estatal que la sociologia de la vida rural ha tingut al llarg de la seva història, el problema central d'aquesta tradició intel·lectual.²⁶ Aquest

23. P. A. SOROKIN i C. C. ZIMMERMAN, *Principles of Rural-Urban Sociology* (Nova York 1929). Amb aquest va sortir un altre treball que contenia una ampla col·lecció d'estudis sobre la pagesia, des dels clàssics romans i grecs fins en aquell moment. Hi havia uns quants teòrics de la tradició oriental europea, com M. J. Tugan-Baranowski, Lenin, Karraiski, Nusinoff i Txaianov. Aquest llibre és: Pitirim A. Sorokin, Carle C. Zimmerman i Charles J. Galpin, *A Systematic Source Book in Rural Sociology* (Nova York 1965; 1a. edició: 1930), 3 vols.

24. Vid. una caracterització d'aquestes dues branques del pensament sociològic agrari d'E. SEVILLA, *Aproximació, op. cit.*, ps. 44-54, a *Sobre agricultores y campesinos, op. cit.*, ps. 78-95.

25. Frederick H. BUTTEL i Howard NEWBY (eds.), *The Rural Sociology of the Advanced Societies. Critical Perspectives* (Montclair/Londres 1980), p. vii.

26. Això no vol pas dir, però, que la sociologia rural no hagi tingut cap canvi respecte a la seva dependència estatal fins al decenni dels anys setanta. Al contrari, als Estats Units hi va tenir lloc un lent allunyament del control governamental, que havia caracteritzat la sociologia de la vida rural i havia deixat de ser activa la participació dels cercles acadèmics en les propostes de política agrària. A partir dels anys seixanta la sociologia rural als Estats

fenomen, sens dubte, és a l'arrel de l'explicació de la pobresa teòrica de determinades àrees de la sociologia de la vida rural. I, per descomptat, aquesta no és una característica de la sociologia rural americana; la versió europea, bé que en una mesura més baixa, té també aquesta mediatització.

Tot i aquesta panoràmica de l'etapa final tan poc encoratjadora, que, com hem assenyalat, va començar els anys cinquanta, a l'Amèrica Llatina té lloc una expansió extraordinària d'aquest enfocament. És aleshores que T. Lynn Smith, Carl C. Taylor, Olen E. Leonard, Lowry Nelson i el mateix Charles P. Loomis, entre altres, van fer nombroses investigacions sobre les estructures agràries d'Argentina, Bolívia, Brasil, Costa Rica, Cuba, Guatemala, Mèxic, Panamà, Perú i Veneçuela. A la dècada dels anys seixanta ja hi havia grups d'investigadors llatinoamericans que s'havien format sota la tutela dels mestres del nord. Va tenir lloc així un intercanvi que va institucionalitzar l'enfocament sociològic liberal dels estudis agraris de tota l'Amèrica Llatina.²⁷

En aquells anys es va encunyar el concepte de latifundisme en la sociologia de la vida rural. D'entre tots els estudiosos del tema hem escollit el que es pot anomenar el màxim representant de la sociologia rural d'aquells anys: T. Lynn Smith. En una de les seves investigacions sobre el Brasil, quan investiga la reforma agrària mirant de «desenvolupar aquest país pel camí de les modernes societats democràtiques occidentals» i evitar la sort que havien tingut «la Rússia soviètica, la comunista Xina i la Cuba de Castro»,²⁸ Smith estableix clarament el concepte de latifundisme en aquesta tradició teòrica.

Units va mirar escrupolosament de mantenir-se desvinculada de l'administració federal i es va centrar sobretot en les anàlisis multivariables amb la utilització de computadores a gran escala en un empirisme sublim.

D'altra banda, cal assenyalar aquí que a Europa van sorgir, a partir dels anys seixanta, diverses institucions acadèmiques dedicades a analitzar els problemes agraris a partir de la sociologia rural. Holanda, Alemanya, França i Anglaterra van ser els focus principals. Igual com va passar als EUA, aquí va tenir lloc una simbiosi economia agrària — sociologia rural, que, més que un enriquiment de les dues disciplines comporta una paralització teòrica per a la sociologia rural, que s'allunya de la sociologia general. Això no obstant, l'aparició de l'European Society for Rural Sociology va comportar un avenç important en la institucionalització d'aquesta disciplina. En el seu marc apareixen unes aportacions teòriques rellevants i, encara que moltes d'aquestes aportacions fan servir la tradició teòrica de la sociologia de la vida rural, es produeix una interacció enriquidora que, com veurem més endavant, té un paper decisiu a l'hora de superar la crisi de la sociologia rural que es dona actualment. En aquest sentit hi ha figures destacades, com ara M. Cepede, Herbert Kötter, Gwyn E. Jones, Placide Rambaud, H. Mendras, Conrado Barbieris, Benno Galjart i altres investigadors vinculats a la universitat agrària de Wageningen. Cf. A. K. CONSTANSE i E. W. HOFSTEE, *La sociologia rural en acció* (Roma 1965), així com les aportacions d'aquests autors a «Sociologia Ruralis» i «Etudes Rurales», dues revistes que tenen un paper important en aquest procés.

27. Cf. Lowry NELSON, *Rural Sociology. Its Origins and Growth in the United States* (Minneapolis 1969), ps. 141-149, i Olen E. LEONARD i Roy A. CLIFFORD, *La sociologia rural para los programas de acción* (l'Havana 1960), ps. 15-23.

28. La International Sociological Association va encarregar a aquest acadèmic l'informe sobre l'estat de la qüestió per a la revista «Current Sociology» l'any 1957. Cf. H. NEWBY i E. SEVILLA, *Introducción a la sociología*, op. cit., ps. 16 i 256.

29. T. LYNN SMITH, *Agrarian Reform in Brazil*, dins *Studies in Sociology - Estudios de Sociología* (Buenos Aires 1963), vol. 3, ps. 11-29; p. 12.

Com veurem més endavant, aquesta conceptualització respon a una línia de pensament profundament arrelada en el substrat ideològic de la tradició liberal europea; a Espanya és clarament delimitada en el pensament de Pascual Carrión i durant els anys setanta la van desenvolupar amb un grau elevat de sofisticació José Manuel Naredo, José María Sumpsi i Ruiz Maya, i, d'altra banda, té uns precedents clars en el catolicisme social.³⁰ El fet que la seva recerca se centri d'una manera exclusiva en el terreny productivista ha fet que aquesta conceptualització la consideréssim com l'enfocament economicista del latifundisme. Vegem-ne la formulació a la *Sociologia de la vida rural americana*.

Segons Lynn Smith, «les connotacions especials que es donen a aquesta expressió al Brasil i a molts altres països llatinoamericans fa que la seva discussió s'hagi de separar de la de la concentració i el control de la terra». Al contrari, el discurs se centra en les grans explotacions com a unitat d'observació. Així es designa com a *latifundi* no pas una gran explotació en general, sinó més aviat *aquell tros de terra que és apartat deliberadament dels usos productius*.³¹ Surt, doncs, el desaprofitament com a idea central d'aquesta conceptualització, i això perquè el desaprofitament comporta una colla de mals socials que impedeixen equipar les comunitats amb serveis. «En efecte —continua Smith—, latifundisme, analfabetisme i altres indicadors amb un status educacional baix i la feblesa del govern local van ineluctablement lligats l'un amb els altres».³²

El fet que aturem aquí la nostra breu consideració del latifundisme en el pensament científic del liberalisme agrari només vol dir que sobre aquest tema no en coneixem cap aportació més fèrtil, tot i que, sens dubte, hi ha temes connexos de més rellevància.³³

Les diverses formes de dominació política i econòmica que es van configurar arran de l'establiment del sistema econòmic mundial durant els segles XVII i XVIII³⁴ han posat en evidència la natura política dels processos de desenvolupament econòmic. En efecte, l'establiment de la distribució actual del poder en el pla internacional és el resultat de les decisions estratègiques que van alterar el curs històric, d'una banda i d'una manera directa, de les societats que van assolir el «desenvolupament», i de l'altra, indirectament, de la resta del món que hi està subordinat. El procés de transformació social que acompanya la implantació a occident del mode de producció capitalista i les repercussions que aquest establiment té sobre la pagesia constitueixen la situació històrica en què sorgeix l'enfocament conflictivista en el pensament social agrari. Així, el primer procés que aquesta analitza és la revolució industrial anglesa, perquè va ser el laboratori que Marx va fer servir per construir el seu model «pur» de capitalisme. Tanmateix, el nucli central de les contribucions teòriques sobre la pagesia d'a-

30. En aquest sentit, cf. Severino AZNAR, *Despoblación y colonización* (Barcelona 1930). Aquest treball és una aplicació directa de la doctrina de Lleó XIII al pensament social agrari.

31. T. LYNN SMITH, *Agrarian*, op. cit., p. 14.

32. *Ibid.*, p. 15.

33. *Vid.*, per exemple, el treball, ja clàssic, d'Arthur L. STINCHCOMBE, *Agricultural Enterprise and Rural Class Relations*, dins R. BENDIX i Seymour MARTIN LIPSEL (eds.), *Class status and Power* (Londres 1963; 1a edició: 1953), ps. 182-190 (n'hi ha traducció castellana [Madrid 1972]).

34. I. WALLERSTEIN, *The Modern World System* (Nova York 1974) (n'hi ha traducció castellana [1979]).

questa tradició intel·lectual es va desenvolupar a la segona meitat del segle XIX. La recerca teòrica es va centrar en la caracterització de la pagesia com a forma d'organització social i econòmica que persisteix al llarg de la història,³⁵ la qual sembla ser condemnada per les decisions polítiques que en un procés d'acumulació de desigualtats socials, primer en el terreny dels nous estats i després en el pla internacional, originen els diversos processos de desenvolupament econòmic. Des de la perspectiva de l'anàlisi de la configuració del pensament social agrari conflictivista té un interès especial el procés a través del qual sorgeix el camí soviètic al desenvolupament en inserir-se en aquest procés el context intel·lectual i la conjuntura històrica del debat teòric més transcendent (tant per les repercussions que té en el curs intel·lectual mateix del pensament social agrari com en el procés històric de la societat russa) a l'antiga tradició dels estudis sobre el paper de la pagesia en el procés històric. En aquest s'enfronten, d'una banda, el model de desenvolupament agrari marxista ortodox (Lenin i Kautski) davant el model del populisme rus (producte de l'acumulació teòrica d'Alexander Herzen i Nicolai G. Txernixevski amb l'expressió política posterior d'«anada cap al poble» i del moviment revolucionari de la «voluntat del poble») en la tradició del qual s'insereix la teoria de Txayanov i el seu mode de producció camperol.³⁶ Aquest enfrontament té lloc en termes d'establir el paper que s'ha d'atribuir a la pagesia en el procés històric.

Tant Lenin³⁷ com Kautski³⁸ atribueixen un caràcter progressiu a les pautes generades pel desenvolupament del capitalisme al camp. La descomposició de les formes d'organització social i econòmica de les institucions col·lectives pageses i la polarització de l'estructura social agrària cap a formes modernes de latifundisme és un pas necessari per assolir el socialisme. Davant d'aquest *conflictivisme agrari anticamperol* hi ha l'acumulació teòrica del populisme rus. Herzen, com a pioner,³⁹ Txernixevski⁴⁰ més tard i Lavrov i Mikhailovski⁴¹ després

35. Hi ha una literatura important sobre aquests problemes de l'«antiga tradició europea», on ja es descobriren els elements essencials del concepte de pagesia. Els treballs de KORALEVSKI (*Modern Customs and Ancient Laws of Russia* [Londres 1891]); MAINE (*Village Communities in the East and West* [Nova York 1876]) i F. SEEBOLM (*The English Village Community* [Londres 1890]); COSTA (*El colectivismo agrario en España* [1898]), només són una mostra d'una llista molt llarga de treballs en què s'analiza la persistència històrica de la pagesia. Podem trobar-ne una breu selecció a Pitirim A. SOROKIN, Carl C. ZIMMENMAN i Charles J. GALPIN, *A Systematic Source Book in rural Sociology* (Nova York 1965; 1a edició: 1930); P. Kropotkin fa una interpretació suggerent de la gènesi de la comunitat camperola basant-se en l'acumulació teòrica d'aquesta literatura (cf. P. KROPOTKIN, *Mutual Aid* [Nova York 1902], ps. 119-120 [n'hi ha versió castellana: Madrid 1970]). Una anàlisi excel·lent de diversos d'aquests autors des de la perspectiva de l'evolució del pensament antropològic i amb una selecció dels textos més representatius a A. PALERM, *Historia de la etnología. Los evolucionistas*, op. cit., passim.

36. Una exposició esquemàtica d'aquest concepte a E. SEVILLA GUZMÁN, *El campesinado*, dins *Manual de sociología*, op. cit., apartat 5, «La mudanza històrica del campesinado».

37. *El desarrollo del capitalismo en Rusia* (Barcelona 1974; 1a edició 1899).

38. *La cuestión agraria* (París 1970; 1a edició 1899).

39. Alexander HERZEN, *El desarrollo de las ideas revolucionarias en Rusia* (Madrid 1979; 1a edició 1985).

40. Nicolai TXERNIXEVSKI, *Selected Writing*, dins Theodor SHANIN (ed.), *Late Marx and the Russian Road* (Londres 1984).

41. Andrzej WALICKI, *The Social Philosophy of the Russian Populus* (Oxford University

van plantejar la possibilitat d'un desenvolupament econòmic basat en la potenciació de l'*obshina* (collectivisme agrari), com a marc en el qual es generin el tipus de relacions igualitàries i la cooperació solidària capaces de frenar el desenvolupament del capitalisme. El desenvolupament econòmic autocentrat que l'adaptació del *mir* (comuna russa) a les modernes formes de cooperativisme agrari podria generar era el perpal que impulsaria la societat russa al socialisme. Aquesta visió populista del desenvolupament econòmic i social en les seves diverses versions —clàssica, anarquista, revolucionària i, finalment, marxista— és el que constitueix el *pensament social agrari* procamperol. La pugna d'aquests dos corrents es repeteix en tots els contextos socio-econòmics en què aparegui la polèmica esmentada. Com veurem més endavant, en la conjuntura històrica del vuitcents i quan es va implantar la revolució burgesa espanyola va sorgir amb diversos actors dins el liberalisme social fins a les més tràgiques i radicals posicions populistes de Joaquín Costa.

Per la significació paradigmàtica que té en el pensament conflictivista, hem escollit Vladimir I. Lenin per caracteritzar el concepte de latifundi en el pensament conflictivista.

Quan analitza el desenvolupament del capitalisme en l'agricultura Lenin fa servir el concepte de latifundi almenys en dues accepcions. La primera es refereix a formes d'explotació agrària que es donen en l'economia capitalista com a supervivències econòmiques del feudalisme. Per contra, el segon sentit que dóna al mot latifundi es refereix ja a formes d'explotació típicament capitalistes en què allò que les diferencia bàsicament d'un altre tipus d'explotacions és l'extensió, no pas mesurada en termes de superfície, sinó del producte social apropiat individualment.

Aquests dos significats surten a la seva anàlisi sobre el capitalisme agrari als Estats Units.⁴² En aquest treball mira de falsejar-hi la hipòtesi generalitzada als primers decennis del segle entre els economistes americans que el desenvolupament del capitalisme als Estats Units produïa una tendència al creixement de les explotacions que hi empleaven només treball familiar, i aquesta tendència comportaria la desintegració mateixa del capitalisme en l'agricultura. Aquesta «ideologia» era el resultat d'una anàlisi errònia dels censos agraris americans com a conseqüència de no considerar la intensificació que tenia lloc a les explotacions agràries perquè es feia servir com a indicador de l'anàlisi de l'evolució de les explotacions només la superfície. A la seva anàlisi Lenin demostra que «a la pràctica hi ha casos en què una gran reducció de la superfície per ex-

Press 1969). Cf., també del mateix autor, *Socialismo ruso y populismo*, dins *Historia del marxismo* (Barcelona 1981), vol. 5 (n'hi ha versió castellana [Barcelona 1971]). Una anàlisi global excel·lent del populisme rus a Franco VENTURI, *El populismo ruso* (Madrid 1975).

42. Vladimir I. LENIN, *Nuevos datos sobre las leyes de desarrollo del capitalismo en la agricultura. Fascículo 1: El capitalismo en la agricultura en Estados Unidos de América* (Petrograd 1971) (l'edició castellana que utilitzem és LENIN, *Obra completa*, vol. xxiii [Madrid 1977], ps. 89-183). Un resum d'aquest treball va ser publicat als Estats Units el 1930 com a part de la selecció que havia fet SOROKIN per introduir la tradició europea a la sociologia rural americana (cf. Pitirim A. SOROKIN, Carle C. ZIMMENMAN i Charles J. GALPIN, *A Systematic Source Book in Rural Sociology*, vol. 1 (Nova York 1965), ps. 477-488 (1a. edició: University of Minnesota 1930).

plotació va lligada a un gran augment de les despeses en adobs artificials, de manera que una producció petita —si per rutina la continuem considerant petita a causa de la superfície que ocupa resulta ser 'gran' en comparació del capital que s'ha invertit en la terra. Aquests casos no són excepcionals, sinó típics per als països on l'agricultura extensiva va ser reemplaçada per la intensiva. Això inclou tots els països capitalistes; i ignorar aquest tret típic, essencial i fonamental de l'agricultura és el que dóna lloc als errors habituals dels admiradors de l'agricultura a petita escala, que basen l'opinió només en l'àrea de la hisenda». ⁴³ Així, Lenin, després d'estratificar les *farms* americanes segons el valor del producte obtingut i d'analitzar els diversos tipus d'explotacions arriba a demostrar que el creixement del capitalisme té lloc no sols a causa del desenvolupament d'explotacions grans a les zones extensives, sinó també per mitjà d'altres mecanismes, entre els quals hi ha l'aparició de petites empreses de producció a gran escala en zones intenses. Tot això és, doncs, conseqüència de les relacions que s'estableixen entre l'agricultura i la indústria en l'avenç del capitalisme.

Doncs bé, en aquesta anàlisi, Lenin qualifica de latifundis les grans explotacions del sud basada en una forma d'explotació semifeudal, anàloga al sistema rus de pagament amb treball: la parceria. Aquesta mena d'explotació de la terra no es pot comparar de cap manera amb els arrendaments «en el sentit europeu, civilitzat, capitalista modern de la paraula. Hi predominen els parcers semifeadals o, cosa que des del punt de vista econòmic és el mateix, semiesclaus». Així, els latifundis esclavistes es transformen en latifundis propietaris d'hisendes immenses que distribueixen petites parcelles entre els negres a canvi de la meitat de la collita. ⁴⁴

Més endavant, quan analitza conjuntament les explotacions agràries segons la divisió en grups basant-se en l'extensió, tal com les estableixen les estadístiques americanes, Lenin considera latifundis «les *farms* que tenen superfícies de 1000 acres i més». Aquí considera en una categoria única els latifundis de parceria del sud juntament amb les grans hisendes de la resta de regions del país, amb la qual cosa sembla que vol donar un sentit etimològic a aquesta paraula. ⁴⁵ Tanmateix, ressalta alhora que, de la superfície d'aquestes explotacions, «3/5 al nord, 9/10 al sud i 2/3 a l'oest són terra no conreada», cosa que es podria interpretar com l'atribució al latifundi de la idea d'un desaprofita-ment dels recursos. Com hem vist, aquesta concepció és la que té més acceptació entre els sociòlegs rurals americans i, com veurem més endavant, es consolida com la postura hegemònica en la interpretació teòrica del latifundi des d'un punt de vista economicista.

Tot i que Lenin parlés de latifundis esclavistes primer i de latifundis primitius després, a l'hora de referir-se a les formes d'explotació vinculades al pagament amb treball en què no necessàriament hi ha grans superfícies sense conrear fa que refusem la interpretació economicista del seu pensament teòric.

Resumint, Lenin, a l'anàlisi que fa de l'avenç del capitalisme als Estats Units,

43. Vladimir I. LENIN, *El capitalismo y la agricultura*, op. cit., p. 121.

44. *Ibid.*, ps. 100, 104 i 106.

45. *Ibid.*, ps. 126-133.

considera latifundi tota mena de «gran explotació» en què es genera un mode d'apropiació individual del producte social que la tal explotació agrària genera.

3. *Revolució burgesa i latifundi a Andalusia*

El debat sobre el latifundi va sorgir a partir del mateix moment en què es van començar a produir les transformacions agràries que van acompanyar la revolució burgesa. Però aquest debat va tenir un paper real, i sobretot simbòlic, força secundari, gairebé sense significació social. Va ser més endavant, quan van tenir lloc les primeres manifestacions preocupants, a causa de la intensitat del moviment camperol i les primeres passes de l'internacionalisme a Andalusia, partidari d'abolir la propietat privada i de repartir la terra, que el debat sobre el latifundi va prendre una rellevància social significativa. En efecte, polítics i intel·lectuals de tots els signes es van començar a preocupar d'aquest problema en el moment que les grans explotacions, enteses com la forma gairebé única de gran propietat, van constituir el primer objectiu del moviment camperol. Com ha escrit Pierre Ponsot, «el debat en el si de la classe política i de la *intelligentsia* no va prendre una certa amplitud i un caire apressant i febril fins després del 1870; la fundació de la secció espanyola de la Internacional, adscrita a l'anarquisme des del començament, des del congrés de Barcelona del 1870, o l'adopció del seu programa agrari al congrés de Saragossa, van obrir sens dubte un període nou».⁴⁶

En efecte, abans d'aquesta data el moviment camperol era encara en una fase força inicial pel que fa a la configuració ideològica i organitzativa i estava escindit entre formes d'acció «primitives» o tradicionals i les que en el futur serien les típiques de la pagesia andalusa. Aleshores la lluita contra els impostos nous que havia creat la revolució liberal, contra el delme, contra les usurpacions freqüents de terres per part de l'aristocràcia i, sobretot, contra l'apropiació privada dels terrenys d'ús comú o d'aprofitament comunal constituïen l'eix central de les mobilitzacions camperoles. Eren les lluites típiques per defensar les formes antigues davant les noves, davant uns canvis agraris liberals que no l'afavorien en res.⁴⁷ En aquesta època va tenir encara un paper important la «via legal», sota el patrocini molt sovint de les burgesies locals. Com han demostrat Bernal i Calero,⁴⁸ la pagesia va actuar sovint per mitjà d'accions judicials contra els propietaris perquè considerava il·legals moltes de les apropiacions o perquè considerava abusiva l'apropiació privada que els senyors havien fet de parts substancials de les senyories. Més endavant, quan una gran part d'aquests «plets de senyoria» es van resoldre en contra seu, la pagesia va optar per fer pràctiques d'acció directa que podríem anomenar «pre-polítiques», com ara robar fruita,

46. Pierre PONSOT, *La crise agraire en Andalousie dans la seconde moitié du XIX et le début de XX siècle et sa perception par l'opinion*, dins *Etudes sur le dix-neuvième siècle espagnol* (Córdoba 1981), p. 53.

47. Vid. Manuel GONZÁLEZ DE MOLINA NAVARRO, *Desamortización, deuda pública y crecimiento económico. Andalucía 1820-1823* (Granada 1985), especialment el capítol 3.

48. Antonio M. BERNAL, *La lucha por la tierra en la crisis del Antiguo Régimen* (Madrid 1979), i Antonio MARÍA CALERO, *Movimientos sociales en Andalucía, 1820-1936* (Madrid 1976).

incendiar les collites, fer pillatges i, en definitiva, el conjunt de pràctiques que s'han anomenat «bandolerisme». No va ser, doncs, fins a la insurrecció de Loja del 1861 que va sorgir d'una manera nítida la reivindicació de la terra en forma de repartiment i de desposseïció dels grans propietaris, i no va ser fins al 1870 que aquesta reivindicació va prendre un caire estable i polític per mitjà de l'anarquisme.

No és estrany, doncs, que el latifundi, com a part de l'anomenada «qüestió social», no aparegui d'una manera central i recurrent fins ben entrat el decenni dels setanta. Això no obstant, el problema ja havia estat present, com ja hem dit, durant l'execució de l'anomenada reforma agrària liberal. L'absència d'un moviment camperol que posés en qüestió la mateixa base del dret de propietat va fer que el debat se circumscrivís als polítics i economistes que d'una manera o d'una altra participaven en la configuració del canvi agrari liberal, entre els liberals «moderats» (partidaris d'una aliança amb la potent aristocràcia senyorial, propícia al canvi després de les crisis que havia sofert el règim feudal, que va donar com a resultat la seva associació pacífica amb el poder) i els «radicals», mers partidaris d'un canvi més conseqüent sota la direcció de la burgesia liberal i, en conseqüència, més oberts a possibles aliances amb la pagesia.⁴⁹

En el terreny de la política agrària, i més concretament en el terreny dels referents o models de desenvolupament que calia utilitzar, els moderats es van decantar per l'exemple d'Anglaterra, basat en les grans explotacions i en l'acumulació de la riquesa en uns quants, en la mesura que d'aquesta manera l'estalvi es podia convertir més fàcilment en capital. Ho va manifestar clarament el comte de Toreno en un debat parlamentari que va tenir lloc l'abril del 1812: «el fet que els grans capitals n'arribin a ser possessors [es refereix als béns nacionals] seria un mal sempre que fos permès d'amortitzar-los o de convertir-los en *mayorazgos*; prohibiu això i l'agricultura tindrà més grans avantatges. Els grans capitalistes miren de millorar infinitament més les seves possessions que no pas els petits; i bé que la multiplicació d'aquests darrers faci augmentar immediatament la població, les millores d'aquells fan avançar la indústria i, per tant, la riquesa.»⁵⁰

Aquesta posició, però, que confonia gran explotació amb gran propietat⁵¹ va servir per legitimar en el nou estat de coses el gruix de la propietat territorial dels antics propietaris i per fonamentar d'aquesta manera el pacte entre

49. Sobre el context i el caire de les aliances, a més de les obres esmentades a les notes 1 i 2, *vid.* Alberto GIL NOVALES, *El Trienio Constitucional* (Madrid 1981).

50. *Diario de sesiones de Cortes, 1810-1812*, tom IV, p. 3071 (sessió del 18 d'abril del 1812).

51. Cal tenir en compte aquest matís perquè en el cas d'Andalusia es mostra especialment rellevant. Històricament, el discurs agrari predominant sobre aquest país ha estat deutor d'una confusió significativa: la que hi ha entre latifundi i gran propietat. Segurament el predomini d'aquesta darrera a totes les zones d'Andalusia ha facilitat aquesta confusió. Investigacions recents han posat de manifest la congruència de fer servir per al nostre cas l'encertada conceptualització de Jacques MAURICE, *La reforma agraria en España en el siglo XIX, 1900-1936* (Madrid 1978), que anomena multifundi l'acumulació, en una sola titularitat jurídica, de diverses o de moltes parcelles de dimensions reduïdes físicament disperses. En el cas de les zones aïtes d'Andalusia aquesta és la forma característica com es presenta la gran propietat.

burguesia moderada i aristocràcia terratinent. L'aplicació del model anglès només va servir per això, perquè altres mesures que es van prendre allà per fomentar les inversions, com ara la seguretat dels contractes d'arrendament, aquí es van concretar en les *corns laws*, és a dir, en el decret del cinc d'agost del 1820 sobre protecció de cereals.

Per la seva banda, els liberals «exaltats o radicals» van proposar alternatives a l'extensió de la propietat i de les explotacions, i per a això es van basar en l'opinió més estesa sobre el resultat de la Revolució Francesa: el fet que aquesta havia creat una capa ampla de petits propietaris i mitjans sobre la base, òbviament, de petites parcelles. La seva preferència per les explotacions petites era primer de tot el resultat d'una reflexió sobre la situació d'Espanya i especialment de les zones de gran propietat, com Andalusia, des del punt de vista de la pertinència d'aquestes finques per al creixement econòmic del país i, en menor mesura, d'una preocupació «social». Tanmateix, no tot el pensament radical agrari es pot catalogar d'una manera igual si atenem les seves diverses propostes. Com que aquests papers no ens ofereixen prou espai per desenvolupar aquesta qüestió, ens hem estimat més sintetitzar la taxonomia necessària en dos corrents, representats per les figures principals: Álvaro Flórez Estrada i Diego González Alonso.

Segons el primer, la gran propietat no havia pas de ser el resultat dels canvis agraris com a conseqüència de les afirmacions dels moderats: «no podia fer sinó abraçar amb plaer la preocupació vulgar segons la qual, si la propietat immoble no pertany a rics capitalistes, la terra no serà ben conreada. Mai els propietaris de cap país del món no han anticipat al colon els capitals que necessitava per exercir la seva indústria.»⁵² Era partidari, doncs, d'explotacions petites, però amb un límit precís: referint-se a l'extensió de les finques que s'haurien de repartir, segregades del patrimoni de les corporacions religioses i civils i de les terres ermes d'ús comú, mantenia que aquestes «no haurien de sobrepassar ni de baixar de la quantitat de terreny suficient per donar ocupació tot l'any a una família de nou individus»;⁵³ més endavant precisa que «amb el meu sistema s'arranja la distribució de la propietat territorial sense que en un propietari s'acumuli més del que necessita per alimentar-se i perquè visqui amb comoditat una família i sense que se subdivideixi i que aleshores falti el que és necessari per cobrir aquesta necessitat».⁵⁴

L'extensió de les explotacions havia d'estar delimitada, doncs, per l'aportació de mà d'obra que pogués fer una família i pel tipus d'aprofitament de la terra. «Aquesta quota és determinada —deia— per la mateixa natura; i l'extensió del terreny necessari per omplir l'objectiu anunciat s'ha d'arranjar segons l'espècie de conreu a què s'ha de destinar el terreny, perquè no tots els conreus

52. *Contestación de D. Alvaro Flórez Estrada al artículo publicado en el número 194 de «El Corresponsal», en que se impugna por el Sr. Don Ramón La Sagra su escrito sobre la cuestión social, o sea sobre el origen, latitud y efectos del derecho de propiedad*, dins *Obras* (Madrid 1958), tom 1, p. 401.

53. *Del uso que debe hacerse de los bienes nacionales*, dins *Obras* (Madrid 1959), tom I, p. 368.

54. *Contestación de don Alvaro Flórez Estrada a las impugnaciones hechas a su escrito sobre el uso que deba hacerse de los bienes nacionales*, dins *Obras, op. cit.*, p. 377.

exigeixen la mateixa feina».⁵⁵ La seva orientació era, com la majoria dels agraristes radicals, clarament procamperola, la relació entre treball familiar i l'extensió de l'explotació era l'argumentació predominant. En aquest sentit, la seva crítica de la gran propietat incloïa també una crítica de les grans explotacions, dels latifundis. Però la condemna que en feien era primer de tot d'ordre moral i prevalia sobre la consideració de la seva pertinença en el creixement agrari. Partia de la base que «la mala distribució de la riquesa és, en últim resultat, l'origen de totes les querelles del gènere humà», i d'aquest postulat en deduïa la necessitat de «millorar la sort de la dissortada classe proletària desatesa a totes les èpoques i per part de tots els governs».⁵⁶

El fonament teòric d'aquest imperatiu ètic residia en l'assumpció dels plantejaments econòmics d'Adam Smith, però sobretot en la teoria de la renda de David Ricardo. D'acord amb aquestes teories, Flórez Estrada va arribar a la conclusió que «el dret de propietat només es pot estendre als productes de la indústria humana», i va negar que aquest fes «apropiables els dons espontanis de la natura».⁵⁷ L'objectiu que tenia era, doncs, demostrar que «el pagès és creditor del fruit sencer que treu de la terra que conrea».⁵⁸ Els mitjans són ben coneguts: «consisteix que l'estat, per mitjà d'un cànon moderat que hagi de servir per cobrir les atencions públiques, reparteixi la terra en usdefruit i no entre altres. L'usufructuari, per tal que faci totes les millores possibles a la seva possessió, no sols n'ha de gaudir tota la vida, sinó passar-la al fill, al parent o a la persona que més li plagui que l'hagi de conrear. D'aquesta manera, les bases socials es complirien a tot arreu; ningú no podria ser opulent en l'ociositat i el treballador no deixaria d'obtenir la recompensa dels seus treballs».⁵⁹

No entrarem ara en una crítica sistemàtica de les alternatives de Flórez Estrada a les mesures agràries liberals, que significaven, entre altres coses, la pervivència dels latifundis i de la polartització social de països com Andalusia. Tampoc no parlarem de si aquestes alternatives anaven pel camí del desenvolupament del capitalisme en l'agricultura: en aquestes línies tan denses no tenim temps de fer-ho. Si de cas, creiem que el seu pensament tenia una forta dosi d'«utopisme populista», perquè basava el repartiment i la manera de fer-lo, sobretot, en imperatius morals difícils de posar en pràctica en les circumstàncies històriques d'aquell moment.

González Alonso es va situar en un altre pla, tot i que tingués preocupacions comunes amb Flórez i també, doncs, moltes proposicions concretes. Ambdós corrents coincidien, com a part del pensament agrari radical, en l'«admiració» del model «francès» i en la conformació d'una societat bàsicament camperola. Però la diferència està en el fet que González Alonso i el corrent que representa va arribar a formular aquestes alternatives després d'una anàlisi estrictament econòmica de la realitat de la corona castellana i després de la crítica del programa de canvi agrari moderat, en què va manifestar les seves contradiccions i va re-

55. *Contestación, op. cit.*, p. 368.

56. *Del uso que debe hacerse, op. cit.*, p. 361.

57. *Contestación, op. cit.*, ps. 394 i 399.

58. *Ibid.*, p. 402.

59. *Ibid.*, p. 399.

velar la seva previsible ineficiència des del punt de vista del creixement econòmic.

En efecte, des d'una posició molt realista, va concentrar la lluita en una posició tàctica, la instauració de cicles llargs d'arrendament que sense dificultat deixava veure una alternativa procamperola i gens utòpica del creixement agrari. Si, com semblava evident, l'adopció del model d'acumulació britànic era irreversible, González Alonso en demanava l'aplicació completa: «Com que nosaltres entenem així el que és l'agricultura, que ens sigui permès de preguntar si, existint com existeix encara la propietat de la terra a Espanya mal dividida i acumulada en poques mans, ¿es pot esperar que aquella prosperi i que aquesta sigui productiva quan es dóna a unes mans receloses contínuament que no hi hagi cap transtorn dels seus plans, dels seus capitals i, cosa que és pitjor, de les seves famílies?» I afegia: «Si com passa a la província de Salamanca un colon ha de rebre com a renda una hisenda com a màxim per nou anys desnonables de tres en tres, i l'amo, amb la capacitat que li dóna el decret del 8 de juny de 1813, l'en pot fer fora sense causa, ¿no és el sùmmun de l'estupidesa exigir del colon capitals i treball productiu...?»⁶⁰

La conseqüència era clara i la proposició contundent: «La necessitat que els establiments agrònoms siguin durables i permanents».⁶¹ Però aquesta proposta, tenint en compte la relació de forces, no podia triomfar en la mesura que anava en contra dels desitjos dels propietaris. Com que reivindicava una durada de cent anys per als arrendaments i atorgava certs drets de tempteig als colons sobre les explotacions, acabava reivindicant un model de creixement basat en la distribució de la riquesa. I, efectivament, era partidari d'estendre la propietat al màxim possible d'agricultors, especialment en un país on era molt acumulada: «Calia buscar —diu a l'apèndix tercer de la nova llei agrària (p. 283)— un equilibri entre la bondat absoluta del dret illimitat i l'estat de la nació espanyola, que encara no la coneixia entre les seves masses».

Això implicava, és clar, una crítica explícita del latifundi: «Pel que he dit es veu que tampoc no em declaro protector dels grans *cortijos*: no entra en la meua idea ni és possible en aquesta actual situació nostra que un pagès, o un cacic poderós, abasti en la seva empresa, i amb la ignorància que hi ha hagut fins ara, tres o quatre mil feneques de terra i hagi de deixar no sols ermes cada any més de dues tercers parts, sense que això faci mendicants els miserables que podrien ser ciutadans útils i treballadors... Lamento els mals que a Andalusia han portat a l'agricultura, a la població i també als costums aquests deserts enmig dels quals sol sobresortir una caseria habitada per la ignorància i mancada de tota cura i de tota virtut domèstica».⁶² Aquesta condemna es basava, doncs, en raonaments de caire econòmic, i en criticava la ineficiència des del punt de vista del creixement agrari, atès també el caire inestable i de curta durada dels arrendaments segons el que disposava el decret del vuit de juny de 1813. Aquesta crítica constitueix, doncs, un precedent clar dels plantejaments «liberals» sobre el latifundi que veurem més endavant.

60. Diego GONZÁLEZ ALONSO, *La nueva ley Agraria* (Madrid 1840), ps. 251 i 253.

61. *Ibid.*, p. 269.

62. *Ibid.*, p. 63.

Els límits precisos del tipus d'explotació considerada ideal eren delimitats, com en Flórez Estrada, pel caire familiar de l'aportació de mà d'obra i la seva relació amb el consum de la família: «Cal, senyors —deia a les corts constituents pel febrer de 1837— que no caiguem en l'error d'adoptar aquesta agricultura tan caduca de petites explotacions per tal de fugir dels mals de l'agricultura gran com als *cortijos* d'Andalusia; és un altre error no menys perjudicial mirar de subdividir la propietat en uns límits en què una família no es pugui mantenir.»

Per a la nova llei agrària va esbossar un programa de canvi agrari que, bé que tenia llacunes, es pot considerar amb raó com a alternatiu, en una línia «radical», al que finalment es va adoptar. La «multiplicació de la propietat» s'havia de fer, a diferència del que plantejava Flórez Estrada, d'una manera directa per mitjà del repartiment dels béns propis i erms, tant... com d'ús comú, en règim d'explotació familiar; i, d'una manera indirecta, per mitjà de la desamortització eclesiàstica fraccionant el patrimoni del clero i concedint les màximes facilitats perquè els pagesos hi poguessin accedir. Plantejava, doncs, un model procamperol diferent i rebutjava explícitament les propostes de Flórez Estrada: «Segons el meu parer, no s'havien d'adjudicar en emfiteusi les propietats en tots els casos en què hi pogués haver una alienació per dret d'heretatge; perquè, ja que aquell contracte embolcalla el condomini, on té el prestigi que cal en la lliure disposició de la propietat i del seu conreu i en la satisfacció amb què es pugui deixar als fills o usar-la en vida segons convingui: per això no em va deixar de fer estrany la posició del senyor Flórez Estrada a la sessió del 30 de desembre del 1837 que he esmentat, quan, podent concedir en ple domini moltes de les heretats que havien estat objecte d'aquella va voler reduir totes les alienacions a contractes emfiteutics.»⁶³

En resum, tant Flórez Estrada com González Alonso van dissenyar models de creixement procamperol que s'oposaven a la permanència de les grans propietats i de les grans explotacions latifundistes. El del primer, de caire «utòpic» i, en certa mesura socialitzant, mentre que el del segon era inequívocament capitalista. Eren alternatives no perfilades totalment, amb llacunes evidents, amb un cert grau de dispersió en les seves respectives vides de parlamentaris i publicistes; no obstant això, eren plenament coherents i amb un important valor denotatiu, atesa la correlació de forces de les contradiccions del programa agrari del liberalisme moderat.

4. *El latifundisme en el regeneracionisme agrari*

El regeneracionisme, com a plataforma intel·lectual que contextualitza el pensament social agrari espanyol del segle xx comprèn des del desastre del 1898 fins a la insurrecció militar del 1936. En aquest sentit ampli, el regeneracionisme, tot i que s'insereixi en la crisi general del liberalisme europeu, constitueix un fenomen específicament espanyol: significa un intent de comprendre el sistema liberal per transformar-lo. En efecte, després del desastre, té lloc una àmplia reacció en els medis intel·lectuals que materialitza d'alguna manera la pro-

63. *Ibid.*, ps. 32-33.

testa del país davant la passivitat dels governants. «El que era urgent era renovar les mateixes fonts d'on sorgien els governants, canalitzar la protesta del país en una organització, forjar un instrument poderós entre les mans dels que ja no creien en la vella política.»⁶⁴ Es tractava —segons paraules de Costa— de mobilitzar aquests homes que «són l'única brúixola i l'única àncora que queda al país; les classes econòmiques i intel·lectuals, els pagesos, els comerciants, els industrials, els obrers, els pedagogs, tots els que treballen, tots els que pensen han de constituir amb ells un organisme propi de govern i demanar resoludament el poder per exercir-lo per ministeri seu».⁶⁵ A partir del 1898 es van donar a Espanya una colla de circumstàncies que van fer possible una empremta rectora i racionalitzadora que en el terreny del pensament social ha estat anomenada regeneracionisme. Pretenien canviar «l'esperit, el cos i la vida de la nació per mitjà d'una transformació profunda i radical de tota la seva manera de ser política, social i administrativa; pretenien adaptar el tipus de la seva organització a l'estat d'endarreriment econòmic i intel·lectual i només prendre'l com a punt de partida amb la mira posada en l'ideal, el tipus europeu».⁶⁶

Es pot afirmar que el regeneracionisme constitueix l'expressió ideològica que, dins l'estat autòburgès de la Restauració, van elaborar els moviments tímidament reformistes de les classes mitjanes criticant-ne les formes falsament democràtiques. En un esforç de síntesi es podrien diferenciar, com a elements clau de la plataforma intel·lectual regeneracionista, aquests: a) la «mitificació del poder oligàrquic dels cacics» com a protagonista central d'una interpretació anacrònica de la història; b) la «missió històrica» dels intel·lectuals que, elaborant una mena de «consciència social», permetrien l'acompliment final de la funció històrica de la burgesia; i c) el desenvolupament de diverses formes socials que recolzaran l'ordre liberal burgès sobre una «justícia social» i una «pràctica política» d'acord amb la fórmula política de l'estat liberal democràtic.⁶⁷

És en aquest context que Joaquín Costa formula la (segurament) primera i peculiar caracterització regeneracionista del sistema latifundista. Aquesta, però, es fa a través d'un text d'historiografia-ficció sobre l'«Espanya pre-romana» que, amb el títol de *Viriato y la cuestión social en España en el siglo II antes de Jesucristo*, recull una conferència que va fer el 19 de novembre del 1895.⁶⁸ Però abans de fer-ne l'anàlisi a través de l'excel·lent recuperació que n'ha fet Alfonso Ortí,⁶⁹ creiem que cal que fem referència, encara que sigui d'una manera esque-

64. Joaquín ROMERO MAURA, *La rosa de fuego* (Barcelona 1975), p. 32.

65. Joaquín COSTA, *Quiénes deben gobernar después de la catástrofe* (Madrid 1900), dins Joaquín COSTA, *Oligarquía y caciquismo, colectivismo agrario y otros escritos* (Madrid 1967), ps. 218-233; p. 232.

66. *Ibid.*, p. 218.

67. Cf. Alfonso ORTÍ, «Estudio preliminar», dins Joaquín COSTA, *Oligarquía y caciquismo* (Madrid 1975), tom I, i els seus treballs, excel·lents, sobre Joaquín Costa a «Agricultura y Sociedad» on en contextualitza el pensament per mitjà d'un model sociològic del regeneracionisme.

68. Vol. XI de les *Obras completas de Joaquín Costa*, compilades pel seu germà Tomás Costa com a *Tutela de pueblos en la historia* (Madrid), ps. 1-53.

69. *Oligarquía y pueblo en la interpretación populista de la historia: la crítica mitoló-*

màtica, al marc teòric global en què s'inscriu; és a dir, al *regeneracionisme agrari*. Aquest és el context intel·lectual en què s'inscriuen les conceptualitzacions més importants del latifundisme que analitzarem més endavant.

La interpretació del desenvolupament històric espanyol mitjançant una modificació de l'esquema teòric que va utilitzar Vladimir I. Lenin quan va analitzar el desenvolupament del capitalisme a Rússia⁷⁰ l'han feta diversos autors.⁷¹ L'enriquiment d'aquest esquema interpretatiu per la construcció teòrica de Barrington Moore⁷² representa, segons la nostra opinió, una aportació analítica molt valuosa per explicar el camí vers el capitalisme triomfant d'uns països determinats on es genera una estructura agrària polaritzada (és el cas d'Espanya i d'Itàlia, per exemple). En definitiva es tracta de vincular el tipus de desenvolupament agrari triat amb l'estructura agrària resultant i d'aquesta amb la forma d'organització política. L'esquema teòric és d'enllaç intermedi i s'ha d'aplicar amb compte i amb molts matisos.

Doncs bé, a Espanya el *regeneracionisme agrari* genera, a nivell de projecte polític, una interpretació teòrica on intervien elements interpretatius anàlegs. La versió més sofisticada la va fer Joaquín Costa, que és un precursor rellevant de la sociologia rural. Entre totes les aportacions que va fer a les ciències agràries espanyoles hi ha *El colectivismo* i el *Derecho consuetudinario en España y Oligarquía y Caciquismo*, on, d'una banda, trobem el primer intent de treball en equip interdisciplinari i, d'una altra, es caracteritza el sistema polític de la Restauració com una forma de dominació despòtica i caciquil.⁷³

No obstant això, el nucli ideològic central d'aquesta obra sociològica tan extensa ja es descobreix en els seus primers escrits agraris, on sorgeix, d'una manera incipient i una mica dispersa, un programa de política agrària nacional.⁷⁴ En aquests textos s'hi endevina una interpretació teòrica del procés històric espanyol. En efecte, segons Joaquín Costa, el sistema polític de la Restauració és una forma de dominació de caire feudal (absolutisme) i de natura despòtica (oligarquia en la seva accepció aristotèlica) que genera sobre la societat civil «un estat de barbàrie» i hi ha «una necessitat urgent de canviar» aquesta dominació;⁷⁵ com es pot veure, en aquesta caracterització hi ha implícita la considera-

gica del latifundismo en el liberalismo social, dins *Estudios sobre historia de España* (Homenaje a Tuñón de Lara) (Madrid 1981), tom I, ps. 315-348.

70. V. I. LENIN, *The Development of Capitalism in Russia* (Moscou 1956; 1a. edició: 1899). El primer estudi on es fa una anàlisi teòrica d'aquest esquema per fer-ne un ús explícit en una contrastació empírica concreta és de Boguslaw GALESKI, *Basic Concepts in Rural Sociology* (Manchester University Press 1972).

71. Cf. Víctor PÉREZ DÍAZ, *Emigración y sociedad en Tierra de Campos* (Madrid 1969), ps. 30-32; J. Manuel NAREDO, *La evolución de la agricultura española* (Barcelona 1971).

72. *The Social Origins of Dictatorship and Democracy* (Londres 1966).

73. Cf. Joaquín Costa: *de la reforma hidráulica al populismo radical*, dins Howard NEWBY i E. SEVILLA GUZMÁN, *Introducción a la sociología rural* (Madrid 1983).

74. Alfonso ORTÍ, «Estudio preliminar» a l'article *Dictámenes y discursos de Joaquín Costa en los congresos de agricultores y ganaderos de 1880 y 1881*, «Agricultura y Sociedad», núm. 1 (octubre-desembre de 1976), ps. 217-218. En aquest treball hi ha reproduïts diversos discursos de Joaquín COSTA que havien estat publicats al «Boletín de la Institución Libre de Enseñanza» l'any 1880 i 1881, que es poden qualificar de programa polític nacional.

75. Joaquín COSTA, *Oligarquía y caciquismo como forma actual de gobierno* (Osca 1927;

ció que a Espanya durant el segle XIX es va dur a terme una revolució burgesa frustrada, perquè el procés desamortitzador i les altres accions de desvinculació de la terra, com també l'aparició hegemònica del treball com a mercaderia, no van liquidar l'estructura feudal.⁷⁶ Al costat d'aquesta interpretació hi ha una proposta de transformació de la societat fent servir com a eina central una política de regadius.⁷⁷

Es tracta d'establir, per mitjà d'un pla d'establiment de colons en zones de regadiu, les bases per a l'aparició d'una classe mitjana d'agricultors.⁷⁸ L'establiment de sistemes agraris per a una agricultura familiar pròspera, amb la utilització d'institucions col·lectives que tradicionalment havien gestionat els recursos dels municipis a Espanya era, segons Costa, un deute històric envers la pagesia. L'agricultura camperola, lluny de ser una forma d'explotació anacrònica que hauria de ser rebutjada a causa de la seva inoperància (visió de la dreta) o a causa del seu esperit conservador (visió de l'esquerra) és per a Joaquín Costa una activitat econòmica amb avantatges i inconvenients però vinculats a un tipus de vida que podria satisfer els qui l'escollissin.⁷⁹ De fet, tota l'obra de Costa s'ha d'interpretar sota l'òptica de la defensa dels interessos de la pagesia.

La interpretació que Alfonso Ortí fa de l'esmentada conferència de Costa sobre Viriat ens permet de reconstruir el concepte costià de latifundisme, tot i que això es faci com a «desplaçament»⁸⁰ (o retroprojecció mitològica) de la *crítica antilatifundista i antioligàrquica del liberalisme social* des del final del segle XIX... fins al segle segon a.C.!⁸¹ Així, segons Costa, el latifundisme és «l'estat social aristocràtic» que s'installa a la Meseta de la península Ibèrica (l'au-

1a. edició: 1902), p. 90. Hi ha diverses edicions d'aquest treball. La millor és la de les Edicions Revista de Trabajo, que citem més endavant.

76. Aquesta interpretació ideològica del procés històric espanyol que ha pesat com una llosa tant sobre la historiografia espanyola com sobre el pensament intel·lectual d'esquerra fins fa ben poc temps només s'ha aconseguit de superar després dels treballs de Josep Fontana i E. Sebastià, com també dels dels col·legues i seguidors de les dues escoles que han nascut entorn seu. Per a una bibliografia amb els treballs bàsics sobre aquest tema cf. les notes 47-62 de *La evolución del campesinado en España* d'Eduardo Sevilla Guzmán (Barcelona 1979), ps. 281-282. Caldria completar-la amb els estudis més recents d'Antonio Miguel Bernal, Miguel Gómez Oliver i Manuel González de Molina sobre Andalusia, que fan aportacions que modifiquen les interpretacions que fins ara s'havien defensat sobre alguns d'aquests temes (cf. el peu de pàgina núm. 11 d'Eduardo SEVILLA GUZMÁN, *Estructura social e identidad andaluza*, dins F. HERNÁNDEZ i F. MERCADÉ [eds.], *Estructuras sociales y cuestión nacional en España* [Madrid 1986], ps. 261-300; p. 265).

77. Joaquín COSTA, *Oligarquía y caciquismo* (Madrid, Ediciones Revista de Trabajo, 1975). Aquesta edició té un estudi introductor i d'Alfonso Ortí, que és difícil de llegir però que constitueix, segons la meua opinió, l'anàlisi més bona i més lúcida que s'ha fet sobre Costa fins avui.

78. Sobre aquest tema i la implementació de polítiques de reforma agrària a Europa per obtenir bases d'estabilitat social, vid. C. BARBERIS, *Teoría e historia de la reforma agraria en Europa* (Mèxic 1965).

79. Per a una anàlisi d'aquests temes en la teoria sociològica agrària, cf. S. GINER i E. SEVILLA GUZMÁN, *The Demise of the Peasant: some Reflections on Ideological Inroads into Social Theory*, «Sociologia Ruralis», vol. XX, núm. 1, 2 (1980).

80. Desplaçament en sentit de la lingüística freudiana, bé que —diu Ortí— en un pla conscient o tan sols pre-conscient.

81. Alfonso ORTÍ, *Oligarquía y pueblo en la interpretación populista*, op. cit., p. 344.

tènica Lusitània), «tota la regió entre l'Ebre i el Tajo», com a conseqüència de la invasió cèltica que, en abolir «el gaudi col·lectiu del sòl, apropiant-se'l totalment», instaura una «organització viciosa de la propietat» de la terra. Així es genera una estructura agrària de dominació en què la propietat de la terra comporta «el privilegi d'una casta tancada» que situa «les multituds en una situació de no poder viure si no és gràcies a la mercè i al patrocini d'aquella». Aquest «estat de misèria, de desorganització i d'anarquia» només és possible per mitjà de la violència repressiva dels «senyors celtes» sobre els «homes lliures», però exclosos de la terra o «proletaris».⁸²

Alfonso Ortí demostra amb una nitidesa extraordinària que Costa, a la seva «lliberrima i fantasiosa interpretació de l'Espanya pre-romana», projecta la seva interpretació de l'«ordre agrari liberal espanyol» i critica en aquest desplaçament el mode de dominació del «latifundisme castellà i andalús sobre el conjunt de la pagesia». Costa allibera, així, en aquest text una interpretació reprimida o autocensurada (que, tanmateix, s'entreveu a tota la seva obra) de la construcció burgesa de l'ordre agrari capitalista.

Com veurem més endavant, a la Celtibèria del segle II a.C. hi ha allò que Costa caracteritza com el nucli central d'elements d'allò que més tard, els dècennis del seixanta i del setanta, hem anomenat com a caracterització sociològica del latifundisme.⁸³ Tanmateix, l'enfocament conflictivista que Costa fa servir en aquest treball pren una formulació molt més explícita quan es refereix al reduït territori dels vacceus, en què encara es mantenia «el règim comunal del sòl» com a únic esclavament lliure de l'«estat social aristocràtic dels senyors celtes». Les lluites de «Viriat i el seu exèrcit de proletaris» eren encaminades a construir un col·lectivisme agrari com aquell.⁸⁴

És ben clar, doncs, que «la cautelosa intencionalitat política immediata d'aquest text acadèmicista —en el moment mateix en què Costa formula el projecte definitiu de *política nacional antioligarquica*— és inequívoca, atesa l'estratègia peculiar tacitista de Costa: i acaba la conferència amb un vigorós, però significatiu al·legat a favor de «l'economia pública dels vacceus» —és a dir, de la reconstrucció del patrimoni comunal dels municipis— si es volen evitar «els rius de sang [*sic*] que pot provocar l'estat latent de violència —segons ell— de l'agricultura espanyola al final del segle XIX (com a conseqüència de la reconstrucció d'un ordre latifundista per part de la revolució liberal)».⁸⁵

En aquest treball Costa no sols hi duu a terme una caracterització retrospectiva del latifundi de la Restauració, que a més situa en un marc d'interpretació conflictiva del procés històric espanyol: «En la lluita entre el capital i el treball, entre les races invasores i privilegiades i les races envaïdes i desposseïdes del territori, entre la noblesa mestressa de ramats i de latifundis i la classe

82. Joaquín COSTA, *Viriato y la cuestión social*, op. cit., ps. 13-15, 17, 36, 47-48, citat per Alfonso ORTÍ, *Oligarquía*, op. cit., ps. 342-347.

83. Eduardo SEVILLA GUZMÁN, *Sobre el pensamiento social agrario en España*, dins Howard NEWBY i Eduardo SEVILLA GUZMÁN, *Introducción a la sociología rural* (Madrid 1983), ps. 167-241; ps. 221-223.

84. Joaquín COSTA, *Viriato*, op. cit., ps. 13-15, 42 i 53, citat per Alfonso ORTÍ, *Oligarquía*, op. cit., ps. 345-346.

85. *Ibid.*, p. 345.

necessitada que busca emancipar-se, més que no pas en romàntiques i teòriques igualtats, llibertats i fraternitats, en la condició de propietari del sòl, que li asseguri pràcticament el producte íntegre del seu treball, en aquesta lluita tan antiga i tan nova, la humanitat hi podrà inscriure Viriat entre els màrtirs de la seva causa més excelsos i advocats.»

Concloent, a l'estructura ideològica d'aquest treball de Costa hi ha una interpretació populista de la història d'Espanya com una lluita (fantàstica) de classes permanent entre els grans terratinents (latifundistes) i els «proletaris» [*sic*] (o «homes lliures» però exclosos de la terra).⁸⁶ Com es pot veure, l'enfocament que fa Costa del latifundisme té una dimensió teòrica clarament conflictivista i comporta, un cop s'ha conegut el seu pensament, una conceptualització amb una fertilitat analítica gens menyspreable, sobretot si tenim en compte la pobresa del context intel·lectual en què es va fer.

Contràriament al que passa amb Joaquín Costa, sobre el qual posseïm un munt d'estudis important,⁸⁷ el coneixement sobre Blas Infante és força limitat.⁸⁸ És d'ell la segona caracterització rellevant del latifundisme a l'etapa regeneracionista i, com a fidel seguidor de Costa, presenta un esquema interpretatiu del procés històric típicament regeneracionista. En efecte, si centrem l'atenció en els elements agraris del discurs d'Infante hi surten aquestes característiques d'una manera ben clara. Així Andalusia és entesa com un país de jornalers que han estat expulsats de la seva condició autèntica d'agricultors per part del despotisme latifundista.⁸⁹ Això comporta clarament una mitificació ideològica del caciquisme de la Restauració, una primera característica que ja hem apuntat seguint el model sociològic d'Alfonso Ortí⁹⁰ a l'hora de definir els elements centrals del regeneracionisme.⁹¹

Igualment, el fet que la redempció d'Andalusia només sigui possible, segons Infante, «per mitjà de convertir el jornalero en granger, en creador de la seva

86. Alfonso Ortí, *Oligarquía*, op. cit., ps. 344 i 346.

87. Després d'Alfonso Ortí hi ha una llista llarga d'investigadors del pensament de Joaquín Costa: Eloy Fernández Clemente, Alberto Gil Novales, José M. López Calera i George J. G. Cheyne, entre altres. Però n'escassegen les anàlisis sociològiques (cf. J. MAURICE i C. SERRANO, *J. Costa. Crisis de la Restauración y populismo* [Madrid 1977], tot i que discrepem d'algunes interpretacions; E. SEVILLA GUZMÁN, *Joaquín Costa como precursor de los estudios campesinos*, «Agricultura y Sociedad», núm. 40 [1986], ps. 125-148. Cf. també l'obra col·lectiva *El legado de Costa* [Saragossa 1981]. Sobre una selecció vàlida dels llibres principals sobre Costa, cf. Eloy FERNÁNDEZ CLEMENTE, *Joaquín Costa. Regenerar España* [Saragossa 1976], ps. 63-64).

88. Això és degut a l'acceptació dogmàtica del pensament d'Infante per part de la majoria dels que l'estudien. Per a una anàlisi crítica d'aquesta literatura cf. M. GONZÁLEZ DE MOLINA i E. SEVILLA GUZMÁN, *Reflexiones sociológicas sobre las variantes históricas del andalucismo*, «Tercer Congreso sobre el Andalucismo Histórico» (Granada, setembre de 1987).

89. E. SEVILLA GUZMÁN, *Anotaciones sobre los precursores*, dins Howard NEWBY i E. SEVILLA GUZMÁN, *Introducción a la sociología rural* (Madrid 1983), ps. 173-205, en especial ps. 203-204; amb més detall, E. SEVILLA GUZMÁN, *Algunos precursores andaluces de la sociología rural. Segunda parte: Pascual Carrión y Blas Infante*, «Revista de Estudios Andaluces», núm. 4 (1985), ps. 23-40, i, en la versió més acabada, E. SEVILLA GUZMÁN, *Blas Infante y la realidad social agraria andaluza*, «Actas del Segundo Congreso de Andalucismo Histórico», op. cit., ps. 201-235.

90. Cf. el peu de pàgina núm. 12, en què hi ha una referència bibliogràfica bàsica.

91. E. SEVILLA GUZMÁN, *Blas Infante*, op. cit., p. 224.

pròpia terra, és a dir, amb la creació d'una classe camperola»⁹² comporta una projecció en el futur des de la interpretació regeneracionista de la funció històrica de la burgesia. En efecte, ho explicita més clar a *El Ideal Andaluz*: només a través de la «redempció del jornalero» el poble andalús podrà adquirir una «consciència col·lectiva», perquè només els individus d'una «classe mitjana camperola» amb un «tros de terra on hi ha concentrats tots els seus recursos, totes les seves esperances, tots els seus records i tots els seus afanys... té temps i recursos per treballar i recrear l'esperit».⁹³ No és, potser, la interpretació de Costa del procés històric espanyol? ⁹⁴ No és aquesta la segona característica que hem ressaltat com a element clau del regeneracionisme?

I, finalment, el projecte georgista,⁹⁵ de transformació de la societat andalusa, constitueix també l'element regeneracionista que pretén transformar el sistema econòmic que, dins l'ordre liberal, pugui permetre un estat liberal democràtic socialment, econòmicament i políticament regenerat.⁹⁶

Tot i que, com hem assenyalat, Blas Infante pretén assolir la reconstrucció d'Andalusia (l'ideal) fent servir l'estratègia regeneracionista de Joaquín Costa (que es basa a desplaçar al camp i a la petita producció camperola l'eix del desenvolupament), la trajectòria intel·lectual d'aquests dos autors sembla força diferent. En efecte, mentre que en el pensament de Costa hi té lloc un procés clar de radicalització política, en Blas Infante passa ben bé al contrari. Així, les seves conferències als centres obrers republicans ressenyades a les revistes «Bètica» i «Andalucía» o als seus articles en aquests òrgans d'expressió del regionalisme andalús en molts casos sembla incitar els jornaleros a fer accions revolucionàries contra el «despotisme latifundista». Als primers decennis del nou-cents van sortir els seus treballs més rellevants per al pensament social agrari. Aleshores analitza el pensament de Joaquín Costa⁹⁷ i adopta clarament la seva estratègia populista procamperola i hi caracteritza el latifundisme com un sistema d'opressió que situa el «poble llaurador (integrat, segons Infante, per la classe jornalera)»

92. BLAS INFANTE, *Sobre el problema de la tierra*, «Andalucía» (revista mensual editada pel Centro Andaluz de Sevilla, 1916), ressenya de la conferència que va pronunciar al Centro Obrero de Còrdova el 13-XI-1916, que veurem més endavant, va tenir un paper fundacional en l'andalusisme cordovès.

93. BLAS INFANTE, *El Ideal Andaluz* (Sevilla 1976; 1a. edició: 1915), p. 131.

94. Jacques MAURICE, *El costismo de Blas Infante*, dins George J. G. CHEYNE, Alfonso ORTÍ i altres, *El legado de Costa* (Saragossa 1984), ps. 215-224.

95. Emilio LEMOS ORTEGA i altres, *La tierra. Proyecto económico del andalucismo histórico (1868-1931)* (Jerez 1980), en donen notícia, tot i que a l'hora d'interpretar-lo se n'han d'aclarir molts aspectes amb un suport empíric. Cf. el nostre treball, *Algunas reflexiones críticas sobre las variantes históricas del andalucismo*, op. cit.

96. Ana María MARTÍNEZ URIZ, «Estudio preliminar», dins Henry GEORGE, *Progreso y miseria* (Madrid 1985).

97. El treball on duu a terme aquesta tasca és *La obra de Costa* (Sevilla 1916), de la qual ha estat publicada una breu selecció fa poc. Cf. Blas INFANTE, *Antología de textos* (Sevilla 1983), ps. 205-209. Manuel Ruiz Lagos, compilador i introductor d'aquesta antologia, es refereix al contingut de *La obra de Costa* en el seu treball *País andaluz* (Jerez de la Frontera 1978) i no especifica clarament on acaba el pensament de Blas Infante i on comencen les seves idees sobre el tema. Podem veure un fragment d'aquest treball a la selecció que en fa ell mateix a Blas INFANTE, *Antología de textos* (Sevilla 1983), ps. 205-209.

en la «condició de massa» alienant-lo de la «condició de poble andalús».⁹⁸ El latifundisme és, doncs, el que impedeix la creació del poble jugulant la «massa de la qual ha de sortir modelat aquest poble». En definitiva, Blas Infante considera que «és el latifundi bàrbar al nostre territori la barrera principal que cal destruir per dur a terme l'aspiració de vida gran del poble andalús»⁹⁹ i l'instrument per dur a terme aquesta destrucció és la reforma agrària.¹⁰⁰

El 1915, a *El Ideal Andaluz*, Blas Infante hi va presentar la visió global del seu esquema respecte a la pagesia i al paper que el latifundisme té per aconseguir l'ideal andalús.¹⁰¹ Ara exposarem amb detall el desenvolupament del seu pensament.

Segons Blas Infante, a Espanya hi ha una forma de dominació política que sotmet Andalusia a una tirania doble. D'una banda, de tipus político-administratiu i, de l'altra, de forma econòmico-social. La tirania político-administrativa no és sinó el caciquisme que constitueix una «tutela criminal» que imposa la seva «existència de fet. El dret està a les ordres del poble, esperant el dia que vulgui exercitar-lo». La tirania econòmico-social sorgeix del mateix sistema d'estratificació social existent a Andalusia. La «composició de la societat andalusa» és de tal manera que predomina la classe jornalera. Pràcticament no hi ha una classe mitjana camperola. La major part de la terra és en mans de la «classe opulenta». Aquests, «els uns viuen a les ciutats i capitals andaluses, de les rendes dels seus colons o explotant directament les seves terres, que dediquen a la ramaderia o als creus extensius, i visiten els seus predis més o menys sovint i durant les seves absències els encomanen a capataços i a administradors; els altres viuen fora de la regió, que com a màxim visiten com les orenetes durant la primavera florida».¹⁰²

Així doncs, el problema central d'Andalusia consisteix a estar sotmès a una forma de dominació latifundista i com a conseqüència d'això haver quedat reduït a ser un poble de jornalers, que es veu impossibilitat per desenvolupar una «vida col·lectiva en les actuals circumstàncies econòmico-socials». Els andalusos viuen amb el «cervell apagat» davant l'«espantosa misèria» que atenalla les seves vides i els impedeix de concebre la solidaritat de sentir-se poble. Infante diu textualment: «Jo tinc clavada a la consciència, des de la infantesa, la visió

98. Ressenya d'una conferència que va fer Blas Infante al Centro Andaluz de Sevilla el 16-VI-1917 a «Andalucía», any II, núm. 13 (juny de 1917).

99. Blas INFANTE, *Regionalismo catalán y regionalismo andaluz*, «Andalucía», any III, núm. 82 (16-III-1918).

100. Id., *Los latifundios en Andalucía*, «Andalucía», núm. 126-132 (gener-abril de 1919), on hi ha l'esquema teòric complet del seu pensament respecte a la pagesia. Aquest grup d'articles és una reproducció literal d'*El Ideal Andaluz* (Sevilla 1976; 1a. edició: 1915), ps. 135-171, però en suprimeix els epígrafs. Per a una interpretació encertada de la reforma agrària de l'andalusisme tal com la veu Blas Infante en aquest primer període cf. Carmen CALVO POYATO, *Regionalismo andaluz y conflictividad campesina*, Córdoba, 1917-1920 (Universidad de Córdoba 1982-1983), ps. 61-66.

101. Hi ha una recopilació de textos de Blas Infante sobre el «problema de la terra», cf. Blas INFANTE, *Antología de textos*, op. cit., que s'hauria de completar amb el seu pensament sobre aquest tema en el segon període, concretament Blas INFANTE, *La verdad sobre...*, op. cit., ps. 51-52. Hi ha un treball sobre *La tierra. Proyecto económico del andalusismo histórico (1891-1931)*, op. cit., que recull el projecte que l'any 1931 va fer la comissió tècnico-agrària per resoldre el problema dels latifundis, ps. 173-189.

ombrívola del jornal·ler. Jo he vist com passejava la seva fam pels carrers del poble confontent la seva agonia amb l'agonia trista de les tardes hivernals; he presenciat com són repartits entre els veïns acomodats perquè aquests els atorguin una almoïna de feina, tan sols per fur de caritat; els he contemplat als *cortijos*, on porten una vida que es confon amb la de les bèsties; els he vist com dormien amuntegats a les seves brutes barraques, com es mengen el pa dels esclaus, sucats en el *gazpacho* pudent i servit, com ramats de serfs, a la pastereta comuna; treballar de sol a sol, amarats per la pluja a l'hivern, abrusats durant la sega per la calor de la canícula; i he sentit indignació quan he vist que les seves dones es deformen consumides per la misèria en les rudes tasques del camp; quan he vist que els seus fills es moren per manca d'higiene i de pa; que les seves intel·ligències es perden, atrofiades per la virtut d'una pedagogia bàrbara que té un temple digne en unes escoles que són com corts, o resten totalment incultes, demanada tota l'activitat, des de ben petits, per la cura de la pròpia subsistència, quan he conegut totes, però totes, les estretors i les misèries de les seves llars desolades.»¹⁰³

Segons Blas Infante, la creació d'una «consciència col·lectiva» que arribés «a dirigir l'esperit del poble andalús» cap a un «robust regionalisme sentimental que provoqués una estreta solidaritat d'afectes entre les províncies andaluses; antecedent necessari del regionalisme artístic, cultural, jurídic i polític»¹⁰⁴ només es pot obtenir «rendiment al jornal·ler» fins a transformar-lo en una «classe mitjana camperola». No obstant això, des d'una perspectiva científica i com un precursor de les ciències socials agràries, el pensament de Blas Infante és molt pobre, la qual cosa no treu res de la seva categoria moral com a ideòleg del nacionalisme, amb una praxi clarament en defensa dels interessos de la pagesia.

Considerem ara l'obra d'un altre regeneracionista il·lustre: Pascual Carrión. Precisament l'aspecte sociològicament més rellevant de l'obra de Pascual Carrión consisteix en el seu intent de definir teòricament i des d'un punt de vista científic, el concepte de latifundi. Aquesta conceptualització té, juntament amb els elements clau d'aquesta categoria analítica, els dos enfocaments prevalents en la teoria sociològica agrària actual per fer-ne l'anàlisi:¹⁰⁵ l'econòmic i el sociològic.¹⁰⁶ En el seu intent d'harmonitzar per mitjà de la ciència diverses con-

102. Blas INFANTE, *El Ideal Andaluz*, op. cit., ps. 120-121.

103. *Ibid.*, p. 122.

104. *Ibid.*, p. 128.

105. Per a un recorregut teòric d'aquests punts a la literatura sociològica agrària, cf. Salvador GINER i E. SEVILLA GUZMÁN, *The Latifundio as a Local System of Class Domination*, «Iberian Studies», vol. VI, núm. 2 (1977).

106. Segons la meua opinió, la versió espanyola més recixida sobre l'enfocament econòmic que, com hem vist, és el que s'ha acceptat comunament en la tradició teòrica de la vida rural (desenvolupat bàsicament en la sociologia rural americana, l'artífex principal del qual és Lynn Smith) és degut a José M. NAREDO. Cf. *Suspensión del concepto de latifundio*, «Cuadernos para el Diálogo: España agraria», núm. extra XLV (1975), ps. 8-13. Per a una caracterització de l'enfocament sociològic, cf. E. SEVILLA GUZMÁN, *Para una definición sociológica del latifundio*, dins Alfonso DE BARROS (ed.), *Agricultura latifundaria na Peninsula Ibérica* (Oeiras 1980), ps. 29-46. TUÑÓN DE LARA, al seu treball *Medio siglo de...*, op. cit., ps. 216-219, sobrevalora el treball de Carrión sobretot a l'hora d'analitzar-ne l'obra paral·lelament a

cepcions ideològiques Pascual Carrión fa servir elements de les dues visions prevalents (productiva i tecnocràtica a la dreta, i ètica i idealista a l'esquerra) en aquells anys de la qüestió social agrària. Segons uns, el latifundi és una finca «més gran del que normalment pot explotar un agricultor»; segons uns altres, al contrari, un latifundi és una finca «més gran de la que normalment hauria de tenir un individu».¹⁰⁷ Aquestes imatges no són sinó l'expressió popular de dues concepcions diferents de la manera com s'ha d'organitzar la societat. Unes concepcions irreconciliables que Pascual Carrión pretén unificar, perquè totes dues donen la «idea d'excessiva» pel que respecta l'extensió de la finca. En el seu esforç conciliador el catedràtic d'economia política i economia agrària de l'Escuela Técnica Superior de Ingenieros Agrónomos de Madrid¹⁰⁸ introdueix en la seva recerca totes les dues visions i barreja així, en les seves indagacions teòriques, elements que, per a la seva conceptualització, necessiten diversos plans d'abstracció i de raonament. Així, tot i que Carrión s'adona de la necessitat d'un doble nivell d'anàlisi per diferenciar en el latifundi un «aspecte social» i un altre «aspecte econòmic», quan els analitza un per un ho fa barrejant elements de totes dues visions. En efecte, quan defineix la «funció social de la terra» juntament amb la valoració ètica d'una desigual i injusta distribució d'aquesta introdueix l'element objectiu i tècnic de «la quantitat de terra que necessita per viure de la seva feina una família agrícola modesta... (treballant la terra amb la intensitat de) ... la forma d'explotació més corrent a la comarca».¹⁰⁹ Anàlogament, quan analitza l'aspecte econòmic del latifundi juntament amb la consideració tècnica de desaprofitament dels recursos concep aquesta vinculada al concepte del regeneracionisme social catòlic de funció de la propietat¹¹⁰ que fa referència a la participació indirecta en el producte que obtenen els obrers i la resta de la collectivitat i al capital que ha d'incorporar a la terra el propietari afegeix que «només el punt de vista productiu no basta per adonar-se del valor social d'una firma».¹¹¹ El fet que totes dues visions tinguin una doble arrel racional i afectiva no és, en principi, una raó suficient per desautoritzar la lògica de la seva recerca teòrica; «la seva argumentació teòrica deixa de ser vàlida en la mesura que busca una integració de totes dues dimensions sense adoptar un pla d'abstracció i de raonament únic».¹¹² Així, mentre que la seva lògica d'indagació es mogui a vegades en un discurs tècnic-econòmic i en altres, al contrari, ho faci en una dimensió moral sense que en cap moment no es plantegi el problema en termes polítics; i és en aquest terreny en què, segons la meua opinió, cal fer

la de Díaz del Moral, que és la que realment marca una fita en la història del pensament social espanyol, cosa que no es pot pas afirmar de la de Carrión, com fa el professor Tuñón.

107. P. CARRIÓN, *Los latifundios*, op. cit., núm. 40.

108. Càtedra que li va ser atorgada l'any 1935 després d'una forta controvèrsia, mentre era el darrer director de l'esmentada ETSIA durant la República (cf. Juan VELARDE FUERTES, «Prólogo», dins P. CARRIÓN, *La reforma agraria de la II República*, op. cit., ps. 18-19).

109. P. CARRIÓN, *Los latifundios*, op. cit., ps. 40-41.

110. Cf. Severino AZNAR, *Despoblación y colonización*, op. cit., p. 55.

111. P. CARRIÓN, *Los latifundios*, op. cit., p. 42.

112. E. SEVILLA GUZMÁN, *La evolución del campesinado*, op. cit., p. 193, on podem trobar una crítica més extensa d'aquesta conceptualització de Carrión.

l'anàlisi.¹¹³ El fracàs teòric de Carrión, que acaba l'exploració conceptual amb la simple acceptació de l'extensió com a factor principal al latifundi, quan conclou que els altres aspectes estan molt barrejats amb la magnitud i gairebé són una conseqüència d'aquesta,¹¹⁴ no invalida la fertilitat analítica de la seva anàlisi i, sobretot, el seu paper de precursor en aquesta mena d'indagacions teòriques. Les aportacions de Carrión a *Los latifundios en España*, com també l'excel·lent tasca a l'administració, primer al cadastre, amb l'elaboració d'informes sobre la situació de la propietat rústica i altres aspectes agrònomic; ¹¹⁵ i després a la junta central de Reforma Agraria ¹¹⁶ ens porta a inserir l'activitat intel·lectual de Pascual Carrión com un precedent clar de la tradició sociològica de la vida rural, i és, doncs, un precursor clar de la sociologia rural espanyola o més genèricament del liberalisme social agrari.

En fer aquesta valoració no hem considerat la darrera etapa de la seva activitat intel·lectual en què, meravellat pel redescobriment del seu prestigi (ja octogenari), fa diverses descripcions de la situació actual de l'agricultura fent servir materials inadequats que van fer que publicqués diversos treballs plens d'ingenuïtat ¹¹⁷ que són, per la valoració positiva de la política agrària espanyola, acoïllits amb gran entusiasme per part dels polítics del règim franquista, que el va vexar i humiliar durant més de trenta anys. Això no anul·la, però, la progressista praxi intel·lectual que fins a la Segona República va desenvolupar a la recerca d'una reforma agrària.

113. M. PÉREZ YRUELA i E. SEVILLA GUZMÁN, *La dimensión política en la reforma agraria: reflexiones en torno al caso andaluz*, «Axerquia», núm. 1 (1980) (cf. també en aquest sentit A. ORTÍ, *Oligarquía y pueblo*, op. cit., ps. 327-329).

114. P. CARRIÓN, *Los latifundios*, op. cit., p. 44. Per a una anàlisi empírica excel·lent on falseja aquesta conclusió, cf. Vladimir I. LENIN, *El capitalismo y la agricultura en Estados Unidos*, dins *Obras*, tom XXIII (Madrid 1977; 1a edició: Petrograd 1917), ps. 89-183.

115. Va elaborar uns valuosos informes provincials per a Àngel Ossorio y Gallardo quan aquest era ministre de foment, i va col·laborar d'una manera contínua a l'Institut Nacional de Previsión.

116. Per a una descripció detallada de la seva tasca en aquest organisme, cf. Pascual CARRIÓN, *Estudios sobre la agricultura*, op. cit., ps. 18-53.

117. Cf., per exemple, l'ús indiscriminat dels treballs publicats pel ministeri d'agricultura, barrejant dades de les estadístiques oficials amb el material de caire polític propagandístic que, com *La agricultura española en...*, va publicar un determinat gabinet per justificar-se (cf. P. CARRIÓN, *La reforma agraria*, op. cit., p. 171).